

SƏRIYYƏ MÜSLÜMQIZI

XOCALI UŞAQLARI

QAN İÇİNDƏ QAR ÇİÇƏYİ

САРИЯ МУСИЛИМКЫЗЫ

ДЕТИ ХОДЖАЛЫ

СНЕЖНЫЙ ЦВЕТOK В КРОВИ

SARIYYA MUSLUMGIZI

CHILDREN OF KHOJALY

BLOODY PRIMROSES

SƏRIYYƏ MÜSLÜMQIZI

XOCALI UŞAQLARI

QAN İÇİNDƏ QAR ÇİÇƏYİ

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

bakı - 2013

Staf - 274210

Az2
2013
S 63
BBKC 63

"Xocalı uşaqları - Qan içində qar çiçəyi" (povest) Səməd Nəsrullayev
(Azərbaycan, rus və ingilis dillərində) Bakı, Yazıçı nəşriyyatı, 2013. 100 s.

Səriyyə Müslümqızı çağdaş ədəbiyyatımızın tanınmış simalarından biridir. Onun Xocalı faciəsi fonunda yazdığı bu əsər Qarabağ boyda bir ağnsı olan vətənpərvər yazıçı ürayinin qanı ilə yoğrulmuşdur.

Nəşriyyatın direktoru:
Şəmsi VƏFADAR

Redaktor:
Zülfüqar ŞAHSEVƏNLİ

İngilis dilinə çevirənlər:
**Nərin ABBASOVA,
Adilə AĞABƏYLİ**

Rus dilinə çevirəni:
Ağa HÜSEYNOV

Rəssam - fotoqraf:
Tahir CƏFƏROV

Kompyuter dizaynı:
Ələsgər HÜSEYNOĞLU

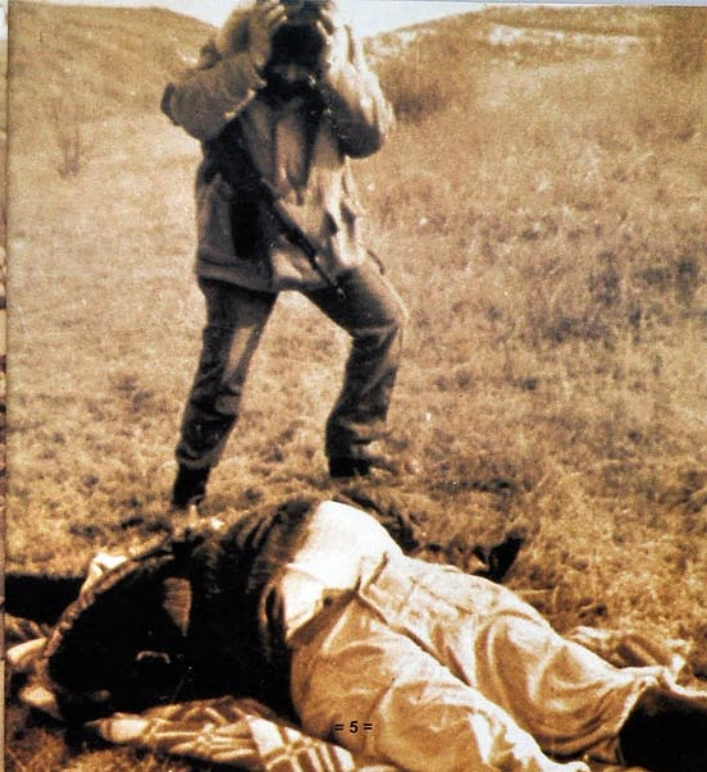
Operatorlar:
**Zərifə BAĞIROVA
FATİMƏ HƏMİDOVA**

S 5204000198 - (828) qriffil nəşr
M - 656 - 2013

= 4 =

= 5 =

XOCALI UŞAQLARI QAN İÇİNDƏ QAR ÇİÇƏYİ (povest)

Səhər küləyi İlisu çayına dirsəklənmiş nəhəng qayanın üstə bitmiş qoca göyrüş ağacının budaqlarını yelləyirdi. Uzaqdan baxan olsaydı bu qoca göyrüşü uçmağa hazır olan qartala bənzədərdi. Yayın ortası olmağına baxmayaraq bu yerlərdə elə bil yaz təzəcə ayaq açırdı. Məxmər kimi otların içindəki düyməyə bənzər çiçəklər göz oxşayırdı. Bu çiçəklər çay həndəvərində bitdiyi üçün elə bil büsbütün şirə içindəydilər. Yaxıldaşan arılar bütün günü belədən-bələ uçurur, onları uyumağa qoymurdular. Hər gün çay aşarı, çay yuxarı qaçan uşaqlar ayaqqabılarını çıxarırdı, çirmənir, dibində başları döşünən İlisu çayını adlayıb o taya keçir, Çınqıltapeyə çıxırdılar. Onlardan ən dərin qanqara moruq gözləri olan Ərəbə uzaqdan ovuc içi kimi görünən kəndlərini göstərərək qışırırdı:

Uşaqlar, uşaqlar, ora baxın, ora baxın, Yunis dayıgilin evidi, neçə də qəşəng görünür, yanındakı da qızı kimi ona sığan Əkbər əmiginin evidi.

Hələ axırı üstündəki budağından yelləndiyim söyüklü ağacı gör, neçə də balaca görünür. Yay, çay, yay lap cırtana oxşayır.

İlham onun sözüni kəsdirdi:

Uzaqdan hər şey elə görünür. Sən heç bizim evi demirsən, ağacların, yaşıllığın içində tib-tiblik. Mən elə bildirdim dünyada bizim evdən böyük ev yoxdur.

Bayqollar uşaqlara qulaq asan yastı çaylaq daşının üstündə oturmuş İsaqın elə bil dili kəldi:

Yox bir dünyada? Sizin eviniz heç buradan görünmür, o da ola dünyada. Mən kinoda görmüşəm, Amerikada elə evlər var ki, adam dönüb baxanda papağı başından düşür. Ona göydələn deyirlər. Mən böyüyəndə kəndimizdə bax elə evlər tikəcəm, inanmısan?

- İnanıram. Sən bu qara qayamı da yerindən qopara bilərsən.

- Bəs necə, qopara bilərəm. Ancaq bu qayanın üstə bitmiş göyrüş ağacının budağındakı yuvada civildəşən ətcəbala sarıköynəklər olmasa. Sən heç sarıköynək balası görmüsən?

- Niyə görməmişəm. Hələ desən qaranquş balası da görmüşəm. Eyvanımızda qaranquşun yuvası da var. Nənəm deyir ki, bülbülün, qaranquşun, göyərçinin yuvasına dəymək olmaz, qarğış eliyər.

- Qumrunun da... Bizim bağ eyzən qumruynan doludur. Səhər-səhər elə qəşəng oxuyurlar ki...

- Hə, qumruya da dəymək olmaz. O da müqəddəs quşdur.

- Mənə qalsa heç bir canlıın yuvasını dağıtmaq olmaz. Bax o balaca qarışqanı görürsən? Bütün günü yuvasına dən daşıyır. Onların da yuvası var, balaları var.

- Mən qarışqalar haqqında hekayə oxumuşam. "Qarışqalar padşahının nağılı" nı da bilirəm.

Uzun hörüklərinin ucunu didirdirən Azadə çay qırağındakı daşların arasında bitmiş çiçəkləri göstərib dedi:

Uşaqlar, gəlin çiçək yığmağa gedək. Aşağıda dərəni görürsünüz, ora çiçəklər doludur. Hələ Çınqıl təpənin yaxınlığındakı zəmiləri demirəm, orada nə fədalət, nə lələlər açılıb, elə bil lələ dənizidir.

Uşaqlar ayaqqabılarını yelləyə-yelləyə çay aşan daşmağa başladılar. Rəngbərəng yaşı çaylaq daşların ciblərinə yığmış ildirim qaca qaca daşlar çay asan qolaylayırdı.

Daşların dibinə sinmiş qoşa bildircinlər səsdən diksintib zəmilərə doğru qanadlandılar. Səfiqə bildircinlərin dalınca baxıb köks ötürdü:

Necə də xəttəvərdir, hara istəsələr uçub gedirlər. Görəsən, adam qurub çıxıb uçuş bilər?

16

ildirim təccüblə səfiqəni süzüb:

Sən niyə quş olmaq istəyirsən? Bəs uçub getsən nə olar? Bircə anam gözünün qaşığına gətir, - dedi.

- Onsuz da böyüyəndə hamı quş kimi uçub uzaq-uzaq şəhərlərə gedir. Qönçə xalamı görürsən də, tək-tənha qalıb bir damın altında. O gün ağlayırdı, öz-özünə danışırdı. Arvad elə bil havalanıb.

- İldırım, Elbrus, Sərxan! Bura gəlin! Gör nə qədər lələ, çobanyastığı var burda.

Qurşağa qədər lələ "dənizi"ndə batmış Xocalı uşaqlarının səsi qayalıqda əks-səda verirdi. Zülfü, Ədalət, Azadə, Rəhilə, İsaq, Sərvi əllərindəki lələ topasını bayraq kimi yelləyirdilər. Aşağıda zəmiləri ikiyə bölən magistral yolda əsgərlərlə dolu yük maşınları göründü. Maşınları görən uşaqlar "Ura!" - deyərək yola sarı götürüldülər. Əsgər dolu maşınlar onlara yaxınlaşanda əllərindəki çiçəkləri əsgərlərə atmağa başladılar. Əsgərlər əllərini qaldırıb gülləri havadaca tutmağa çalışır, gülüşürdülər. Gül topasından biri arxadan gələn maşının təkərləri altında qalıb əzildi. Asfalt qan qırmızı rəngə döndü. Elə bil əzilmiş yaralı çiçəklər ağır-ağır nəfəs alırdılar. Çiçəklərdən biri əsgərin əlində tutduğu avtomatın lüləsinə keçmişdi. Sanki, od-alov sağan avtomat çiçək açmışdı. Sarışın saçlı əsgər əlində bərk-bərk tutduğu avtomatın toxarı qaldunda uşaqlar qorxuya düşüb qaçmaq istədilər. Amma əsgər avtomatının lüləsindəki xam lələni götürüb döşünə sancdı. Ovcunda tutduğu beşgüshəli ulduzu uşaqlara sətir tulladı: "spasibo, spasibo, rebata, mı vas nizabudim!"

Sərxan beşgüshəli ulduzu elə havadaca tutub, Elbrusa sarı çevirdi:

Qoşa görəsən "spasibo" nə deməkdir?

"Spasibo", sağ ol deməkdir. Əsgər güllərə görə təşəkkürünü bildirir və bizi qanımızla qəbul edir.

Elə o gündən uşaqlar yol qırağında dayanıb əsgər maşınlarını, həm də "spasibo" nu gələyirdilər. Əsgərlər Boz dağın ətəyində təlim keçirdilər. Güllərin səsi kənddə eşidilirdi. Magistral yolun o üzündə alma bağları uzanıb gedirdi. Çəparlanmış bağdakı sarıya qırların çay almasın, armudların ətri yoldan keçənləri bəhş edirdi. Bura bir saat Xocalı böyləri olan Əhəverdli böyin və Qəhrəman böyin torpaqları idi. Şura

17

hökuməti bu torpaqları bəylərin əlindən alıb ermənilərə bağışlamışdı. Ermənilər indi dədə-babalarımızın yüzillik tut ağaclarının barından araş çəkir, içib havalanırlar. Bağın dörd bir yanını erməni qarovulçuları kəsdirib durmuşdu. Uşaqlardan biri ağa girsəydi və Allah eləməmiş, ələ keçsəydi onu ağır cəza gözləyirdi. Erməni qarovulçuları köç iti kimi cəld idilər. Ayaqlarına çarıq geyir, üzümlüyün, almalığın arasında səssiz-səmirsiz, kölgə kimi dolanırdılar.

Bütün günü çöllərdə qaçıb-oyunayan uşaqlar yorulub əldən düşmüşdülər, bir yandan da aclıq onları əldən salmışdı. Amma onlar əsgər dolu maşınların yolunu gözləyirdilər. Axırda İsaq dözə bilməyib dilləndi:

- Sizi bilmirəm, mən vallah, acından ölürəm. Cəhənnəm olsun onların "spasibo"ları. - O qucağındakı güllərə baxıb köks ötürdü: "hayıf onlara, gör necə soluxmuşlar".

Azadə söhbətə qoşuldu:

- Bəlkə Səhər xalagilə gedək, hə? Bu gün təndirə çörək yapacaq.

Rəhilə onun sözünə qüvvət verdi:

- Bəh, bəh, Səhər xalanın isti təndir çörəyi, pendiri, nehrə yağt ələ düşməz.

Uşaqlar darvazadan içəri girəndə uzaqdan çörəyin ətri onları vurdu. Uşaqları görəndə Səhər xalanın elə bil qırışığı açıldı:

- Bıy, qadınızı alım, nə yaxşı gəlibsiniz. Oturun bu döşəkçələrin üstündə. Hələ bir şey irahhyaram.

Qızların ən dillli-dilavəri olan Şahilə əldən-ayaqdan getdi:

- Səhər xala, sənə nə kömək eliyək? İstəyirsən, evi, həyəti buranı ələk-süpükə, qab-qaşığı yuyaq?

- Heylə şey olmaz, qadan üfəyimə, qoyarammı işləyəsini. Səhərin gözü açılından o çöllərdə dolaşib əldən düşmüşünüz.

- Biz əsgərlərə gül yığdıq. Onlar da bizə ulduzlu nişan və bir də "spasibo" verəcəkdilər. Gözlədik, gözlədik, gəlib çıxmadılar. Axırda durub gəldik.

Rəhilə əlini çobanyastığının ləçəklərini didişdirə-didişdirə danışdı. Səhər xala qıpqırmızı günəşə bənəzəyən sonuncu çörəyi təndirdən çıxara-çıxara özünü uşaqlara tutdu:

Yaxşı eləyirsiniz, o əsgərlər bizi qoruyurlar. Eh, ay bala, siz nə görübsünüz. Mürəribə vaxtı biz gecə-gündüz yatmayıb işləyirdik, cəbhəyə taxıl göndərdik, əsgərlərə əlcək, corab toxuyuruq. Nişan üzüklərimizi, olan-qalan pullarımızı cəbhə fonduna verirdik ki, düşməne qalib gələk. Bax, bu əsgərlər də onların nəvə-nəticələridir. Anası ölməsin onların, qorib yerdədilər. Burdan nə vaxt keçəcəklərini bilsəydim, üstü küncütlü çörəyə onları qonaq edərdim. Ana ürəyidir, dözmür eyy...

Uşaqlar isti təndir çörəyi ilə motal pendirini, Səhər xalanın təzəcə süfrəyə qoyduğu nehrə yağını, qaymağı iştahla yeyirdilər. Rəhilə ayağa durub bibisinin təndirin istisindən qızarmış yanağından öpdü:

- Sağ ol ay bibi, birdənəsən, heç belə dadlı çörək yeməmişdim, vallah.

- Onda tez-tez gəl. Elə o çöllərdə oynayıb yorulanda yolunuzu bu yandan salın. Siza bir "heşbarmaq" bişirim ki, barmaqlarınızın beşini də yalayın.

- Beşbarmaq nə olan şeydi, bibi?

- Yeməyin adıdır, dərdin ürəyimə.

Uşaqlar sağollaşib çıxanda doqqazın ağzında İslam əmi ilə rastlaşdılar. Uşaqlar xorla:

- Səlam İslam əmi! - deyib əsgər kimi fərəğət dayandılar. İslam əminin üzündəki, gözlərindəki kədər elə bil uşaqların bu salamından sonra yavaş-yavaş çəkildi, əriyib gəldi.

Ay aleykissalam! Dəstə ilə hardan gəlirsiniz, a bala?

- Əsgərlərə gül yığdıq, sonra acdığımızdan Səhər xalaya qonaq olduq.

- Hər gündür keçəsən, Səhərin təndir çörəyindən dadmayısan. Bu lap günah olardı. Yaxşı eləyirsiniz. Bir də ki, yaşlı adamların hamısı gözü-yolda olur, a bala. Onlara bax cəhəndə elə bil dünyanı onlara-verirsən. Elə bilirsiniz biz uşaq olmamışıq? Eh, ay bala, bu günənin qədri bilin. Biz odun-ələvün içindən çıxdıq. Bax, bu gün klubda görən hər mürəbbibə iştirakçıları hamısı orada olacaq.

Uşaqlar bir ağzdan:

Xatirə əmi də?

- Hə, a bala. Xatirə əmi də.

Ətrabə uşaqlara üz tutdu:

- Uşaqlar, eşitdiniz, Xanlar əmi də orada olacaq. Yəqin çıxış edəcək. Gəlin, bax, də kluba gedək.

Hamısı yerbəyerdən qışqırdılar:

- Gedək, gedək!

Klub ağzına kimi adamla dolu idi. Səhnənin yaşıl qotazlı pərdəsi yığılmışdı. Pəncərələr açıq olduğundan səhnə yaxşı görünürdü. Qara kostyumlu Bəşir kişi səhnəyə çıxanda hamı əl çaldı. O, qabaq cərgədə oturan ordenli, medallı cəbhəçiləri səhnəyə dəvət etdi.

İsaq fərəhlə:

- Uşaqlar, bax görürsünüz, bizim kəndimizdən nə qədər adam nemeslərlə vuruşub. Behbud babam danışıanda özüm eşitmişəm. Xanlar əmi müharibədən neçə illər sonra kəndimizə qayıdıb. Adamların çoxu onu müharibədə ölmüş bilirdi. Amma o sağ-salamat qayıdıb gəldi.

Ətrabə maraqla İsaqı süzüb soruşdu:

- Bəs onda Xanlar əminin ordeni niyə yoxdu, hə?

İsaq çiyinlərini çəkdi:

- Mən hardan bilim eyy... Klubdan çıxanda özündən şorusarıq.

İçəridə qarıbə bir sükut vardı. Hamı çıxış edən cəbhəçiləri diqqətlə dinləyirdi. Məsələn, Pəncərələr Stalinin adını tez-tez çəkirdilər. Ümidvar kişinin çıxışı isə elə bil, haqqın ürəyindən oldu:

- İrəhbər qabaqda getməlidir, ay yoldaşlar. Bax, yoldaş Stalin kimi.

Nemeslər Moskvanın bir neçə kilometrliyinə gəlib çıxmıdılar. Amma n. Ordenli tərk etmədi. Çünki ürəkli adam idi. Ona görə də müharibəni uddu. Əsgərlər "Za Stalinu", "Za rodinu" deyib güllənin qabağına gətirdilər.

Ümidvar kişi son sözünü deyib qurtaranda gurultulu, bir alqış qandı. Pəncərəyə durmuş uşaqlar özlərini yerə atdılar:

- Ura! Yaşasın Ümidvar əmi!

- "Za rodinu!" "Za Ümidvar əmi!"

Klubdan çıxan izdimamin üzündə bir işıq vardı. Elə bil müharibə indicə qurtarmışdı. Uşaqlardan kimsə söz atdı:

Ümidvar əmidən yaxşı artist olardı, səsi televiziya görəyüm bir artist var, bax onun səsinə oxşayır.

Ətrabə Xanlar əmini görüb:

- Uşaqlar, Xanlar əmi çıxdı, - deyib, irəli yeridi.

Sərxan Xanlar əmiyə üz tutdu:

- Xanlar əmi, bayaqdan bəri sizdən danışıyıq.

- Hə, danışsınız, a bala, mənən?

- Uşaqlar maraqlanır ki, axı niyə sizin ulduzunuz yoxdu? Siz də nemeslərlə vuruşubsunuz.

- Hə, vuruşmuşam. Amma... Xanlar kişi bir az duruxdu. Üzünə elə bil qüssə-kədər çökdü:

- Amma əsir düşmüşəm, a bala, ona görə də ulduzum yoxdu. Əsir düşənə kimi idi orden, medal verən?!

Xanlar kişinin kədərli söhbəti elə bil uşaqları təsirləndirdi. Onun əsir düşməsinə, ulduz almamasına görə sanki özlərini günahkar görmüşlər kimi susdular. Araya çökən sükutu Xanlar kişinin kədərli səsi pozdu:

Çünki həyatım Almaniyadan başladı. Almanlar məni ağır yaralı halda əsir götürmüşdülər. Gözlərimi açanda başımın üstündə əli avtomatlı alman əsgərlərini gördüm. Məni qəspitala apardılar. Sonra bir neçə ay Almaniya ətrafındakı həbs düşərgəsində saxlanıdılar. Başımız çox müsibətlər çəkdi. Bir gün bizi siraya düzüb "kim vətənə getmək istəyir qabağa çıxsın" dedilər. Mən irəli çıxmaq istəyəndə uddanım Muxtar qolumdan dartdı, pıçıldı ilə:

"Sən nəyəmən də, ağlın çayıb, bizi aldandırlar". Mən onun sözünü kəsib:

"Muxtar, nə olur-olsun, ölmək ölməkdir, qoy vətəndə ölüm". - Bizi danışıqla almanlardan alım mülki geyimli adamlar idi. Qabağa çıxdım, o da mənə baxıb qabağa çıxdı. Bir qırıq pəfəri-masına mindirib limana gətirdilər. Gəmiyə mindirdilər. Dənizi görənə gözlərim yaşla doldu. Sahilə çatanda qaranlıq idi. Bizi üstüörtülü masınlarla

sakit bir yərə gətirdilər. Adam gözə dəymirdi. Təkcə qara vaqonlar idi. Sən demə bizi aldadıblarmış. Hamımızı mal vaqonuna doldurub sorğusuz-sualsız soyuğu İliyə işlətən Sibirdə sürgün etdilər. Əynimiz nazik olduğundan yolda yoldaşlarımızdan soyuğa qızıl bilməyib ölənələr də oldu. Soyuq Sibirdə nələr gördüm, nələr çəkdim, onu bir olan Allah bilir. Özümə yaxın bildiyim bir neçə insanları əlimlə dəfn elədim. İnsanlar milçək kimi qırılırdılar. Müharibəni salanları Allah yer üzündən silsin.

Xanlar əmi ilə söylənə-söylənə çıxıb getdi. Şər qarışdığından uşaqlar evlərinə dağılışdılar. Xanlar əminin acı taleyi Sərvini yaman kövrəltmişdi. Həyatə daxil olanda nəvəsinin dilxor olduğunu görən Tamaşa qarı söz atdı:

- Yənə nə olub, mısmırığın yernən gedir, ay Səriş bala?

- Qoja, Xanlar əminin söhbətinə qulaq asdım, qanım qaraldı.

- Ee, Xanların da işi-gücü camaatı ağlatmaqdı. Deyinən ay neybət oğlu, neybət, sən uşaqların ürəyinə niyə xal salırsən? Gəl, gəl bura, qadan alım.

Tamaşa qarı enlibalaq tumanını əlinə yığıb, yüzillik tut ağacına söykəndi, dikəldi, əlilə onun gövdəsini sıgalladı:

- Eh, biz də cavanıydıq, baban Museyibi o odun-alovun içinə bax bu tut ağacının yanından yolladım. Dedi ki, qayıdacam. Bu tut da qocaldı, mən də təcələdim. Museyib baban qayıtmadı ki, qayıtmadı. Bir üzü qız, bir üzü gələn, dörd tiftilənə onun yolunu gözlədim. İki balamı yaman illər əlimdən aldı. Dədəm də ki, kolxozun yolunda çən qoydu. Axırda da qisməti qara torpaq oldu. Yas mağarını bax bu tutun altında qurduq.

- Tamaşa qarının gözlərinin buluqları qurumuşdu, əlləri ilə qoca tutu sıgallayaraq sıgallaya elə bil dərini ona dənişirdi:

- Ay Museyib, niyə vadinə xilaf çıxdın?

Sərvi nəvəsinin yarasının közünü qopartmışdı. Onun nələr çəkdiyini de bil indiyə qədər duyub hiss eləməmişdi, Atasını yadına salması onu da kövrəltmişdi. O, dünyasını dəyişəndə Sərvi lap balaca idi. Nədənsə onun yumşaq səsi bir də saçlarına sigal çəkən əlləri yadında qalmışdı.

Tamaşa qarı: "Getsin o günlər, bir də qayıtmasın", - deyib sükuta dəfələ

Bir az aralıda Sərvinin anası eydirmə oxuya-oxuya yelini yərə dəyən qızıl inəyi sağırdı. Qızıl inək də, qıçma bağlanmış balaca buzov da elə bil bu şirin zümrümdən səpələnmişdilər.

Xocalının qəribə gecəsi olurdu. Ulduzlarla dolu olan göy qübbəsi nağıla bənzəyirdi. Sərvinin çarpayısı pəncərənin qabağında idi. O, ulduzlara baxa-baxa nəvəsinin sözünü yadına saldı: "Göy üzündə hərənin bir ulduzu olur. Adam öləndə ulduzu da sönrür". Birdən göy üzündə bir ulduz axdı. Sərvi üşənən kimi oldu. "Görəsən dünyasını dəyişən o zavallı kim imiş?"

Səhər tezdən yuxudan oyanan Sərvi uşaqlıq dostu Azadəyə baş çəkməyə getdi. Taxta qapını cırıltı ilə açan dostunu görəck Azadə sevindi:

- Nə yaxşı gəldin, Sərvi, yoxsa səni görməmiş gedəckəkdim.

Sayalı qənə həmişəki kimi erkən yuxudan durmuşdu. Teştin qırağındakı iri qaba yığıdığı almaları xırda-xırda doğrayır, dodağının altında zümrüməylə oxuyurdu. Azadə Sərvinin əlindən tutub piçilti ilə dedi:

"Gəl, gəl, dama çıxacaq, bilirsən nənəm orda nə qədər alma-armud qaxı sərib. Ciblərimizə yığarıq, yolda gedəndə uşaqlara da verərşən".

Dənt bədən-başə meyvə qaxı ilə bəzənmişdi. Sərvi ciblərini doldurub Azadəyə baxdı: "

Nənin burunu deməz ki?

Azadə gəlmişdi:

"Yox, necə nə deməz. Onsuz da nənəm qışda buqları uşaqlara paylayır. Sən payını onlardan götürübəsən. Baxı qışda istəmə ha!

Sərvini nənəm ovlama sığdı

Səhər səni istəyirəm!

Ay qanıqıdu!

Sarılar eləyirəm.

Qızıl inək qızlar Həsən babanın arabasının cırıltısını eşidib ayaq saxladılar. Dünən səhər qızların anası "səkkiz" yazı-yaza onlara sarı gəlirdi. Fələklərinin tozlu yolunu saldıqı izlər əsdlər göstürürdü. Qızlara çatanda Həsən-baba arabamı vayasıtdı:

- Ay şeytanlar, səhər-səhər hara gedirsiniz?

- Oynuyuruq, Həsən baba,- qızların hər ikisi xorla cavab verdi.

- Gəlın, arabaya minin. Bir az sizi gözdirim.

Həsən baba Sərvi ilə Azadənin qolundan tutub arabaya mindirdi.

- Gözdüyün, dəryaz ayağınızı kəsməsin ha, təzəcə bülövləmişəm. - Arabadan adamı bihüş edən yoncagülünün ətri gəlirdi. Həsən baba hər səhər sübh tezdən isti düşməmiş ot çabnağa gedər, gün əyləndə qayıdardı. Uzaqdan təkərlərin cırtlısından hamı bilirdi ki, Həsən babanın arabasıdır gələn. Kefinin duru yaxtı "Arabaçı" mahnısını zümzümə edərdi. Bu mahnını əvvəllər heç kim eşitməmişdi. Həsən baba deyirdi ki,bunu uşaq vaxtı babamdan eşitmişəm. Babama da babası öyrədib.

Arabaçı, arabaçı,

Könlüm sizlər acı-acı.

Nə anam var, nə də atam,

Nə göz yaşı silən bacım,

Arabaçı, arabaçı...

Həsən baba elə yanıqlı-yanıqlı oxuyurdu ki, arabaya qoşulmuş ağ yabanıq səmənə at da qulaqlarını şəklləyib sanki onu dinləyirdi. Mahnı bifsə də araya sükut çökürdü. Dikdiri qalxanda Həsən baba qızları ehməllicə arabadan düşürtdü, gülə-gülə:

- Gerisini də axşam qayıdanda, yaxşımı? - dedi.

Qızlar xorla:

- Yaxşı, Həsən baba!

Qızlar tozlu yolla geri qayıdırdılar. Sərvi dostunun əlindən tutdu:

- Bu gün gedirsiniz də!

- Babam günortadan sonra gələsindir. Ona qədər yır-yığış etməliyik. Gedək havada oturaq. Sonra da məni yola salarsan.

Sərvi Azadəni çox istəyirdi. Kəndə gələndə bütün yayı bir yerdə oynayırdılar. İndi o səhərdəki evlərinə qayıdırdı. Sərvi onun getməsini istəyirdi. Bir dəftərdən sonra da:

"Sən niyə burda qalmaq istəmirsən?" - Azadənin elə bil yaralı yerinə toxundular: " Sən elə bilirsən qalmaq istəmirəm. Atam qoymur. Deyir məktəbə gedəcəksən. Eybi yoxdur, mən gələn il yenə gələcəyəm. Səni heç vaxt unutmayacağam".

Qızlar gilənar ağacının altından asılmış yelləncəkdə yellənməyə başladılar. Sərvi Azadəni yelləyə-yelləyə "Gilənar" mahnısını oxuyurdu:

Mən çəkirəm belə-belə nazını sənin,

Gözləyirəm belə-belə yazını sənin.

Ay gilənar, ay gilənar,

Bağımızın göyçək qızı,

Ay gilənar, ay gilənar,

Yanaqların al qırmızı.

Azadə gülə-gülə:

- Canın yansın, ay Sərvi, nə gözəl oxuyursan. Yanaqların da elə gilənar kimi qıpqırmızıdır, -dedi. Evdən səs gəldi:

- Ay bala, gəlın bir tikə çörək yeyin, yır-yığış da eləmək lazımdır axı. Bir azdan babam gələcək.

Qızlar əllərini yuyub süfrə başıq keçdilər. Yarpızlı doyganın xoş ətri gəlirdi. Səngill nənə gülə-gülə Azadənin saçlarını sığalladı:

- Elə bilirsən səhərdə nənənin yarpızlı doygasından içəcəksən?

-Yox, bəzi yarpız arxın üstünə özüm əkməmişəm. Bu qabarlı mənimlə. Heç nənəni yərdə salmışamın!

Sərvi niyə qalması üçün ilə gözünün yaşını sildi:

- Siz gələndə qırsıqam açılır. İndi gedirsiniz, elə bir qolum-qanadım sınıb yanıma düşüb.

Mənşilik getmirik ki, ay nənə, yayda yenə gələcəyik, -deyə Azadə nənəsinin boyununu qıncıqladı.

-Gələcəyik, gələcəyik. Siz gələndə bəlkə heç bir də nənənizi görmüycəksiniz, ömrə çata bəydu, bədi!

Sayalı nənə uşaq kimi burnunu çəkdi. Çəpərin o üzündən Qasım babamın səsi eşidildi:

- A bala, hazırsınız?

- Hazırq baba, hazırq.

Azadə nənəsinin boynunu qucaqladı. O üzündən, bu üzündən öpdü, sonra Sərvilə sağollaşdı. Əlində tutduğu gəlinciyini ona verdi:

- Məndən sənə yadigar. Axşam yatanda özünə yatırdarsan ha, elə bil ki, yanındayam.

Mahizə xala, Xosrov əmi sağollaşdı qızlarının əlindən tutub maşına əyləşdilər. Maşın yerindən tərponəndə Sayalı nənə əlindəki dolça dolu suyu maşının dalınca atdı:

- Allah amanında!

Sərvilərinə qayıdanda elə bil ayağından daş asılmışdı. Əlindəki gəlinciyin saçlarını didişdirə-didişdirə: "Eh, adam niyə evindən-əlifindən ayrı düşür?!" - deyə pıçıldadı.

Anası inək sağırdı. Qızının öz-özünə danışıdığını eşidib: "Ay qızım, öz-özünə niyə danışırsan? Bir şey olmuyub ki?" - dedi.

- Mahizə xalagil Sumqayıta getdilər. Azadə heç getmək istəmədi. Mahizə xalanı heç demirəm. Qəmgin idi.

- Ay bala, bə nə bilmişdin? Quş quşduğunu, yuvaşından ayrılmaq istəmədi. Anı ocağının acı tüstüsünü dünyanın nazına-nemətinə dəyişməyəm. Belə söz var: "Gələm aranı-turani, cənnət gördüm buranı". Adamın doğulduğu yerindən-yurdundan cənnət yer varmı? O da ola. Xoçalı kimi yer. - Rəfiqə ana buzovu açıb anasının əlinə buraqı. Qızıl inək balasını yalamağa başladı.

- Görürsənmi a bala, heyvan heyvanlığıynan beşə dəyər. Kələndən ası dayanmaq istəmir. Vətən ayrı şeydir.

***

... Yay başa yətirdi. Bütün yayı dərədə-təpədə, bağda-bağatda, çay-qırğınlıq, gülcük dolu çöllərdə qaçıb oynayan uşaqların rəngi qaralmış, bəyləri uzalmışdı.

Məktəbə uzanan yol qar kimi ağappaq köynək geyinmiş, əllərində qucaq-qucaq güllər tutmuş oğlan və qızlarla dolmuşdu. Çoxu məktəbə ilk dəfə qədəm basırdı. Bir-birinin əlinə bərk-bərk tutmuş uşaqlar müəllimlərinin dalınca sinif otaqlarına daxil oldular. Sərvilə içəri keçəndə dönüb geriye baxdı anası gülümsəyib əl elədi, yəni ürəkli ol, qorxma... O, ürkə-ürkə uşaqların dalınca içəri keçdi. Müəllim uşaqları yerbəyer eləyəndən sonra jurnalı vərəqləməyə başladı. Sonra üzünü uşaqlara tutub:

- Uşaqlar, siz ilk dəfə doğma məktəbə qədəm qoyursunuz. Gözləriniz qarşısında yeni bir dünya açılır. Hər gün oxuya-oxuya, öyrənə-öyrənə bu doğma yurdu - anamız Azərbaycanı daha çox seyəcəksiniz. Doğduğunuz bu müqəddəs torpağın - Qarabağın, Xocalının uşaqları olmağınızla fəxr edəcəksiniz. Mən indi bura - lövhəyə qədəm basdığımız ayın, günün tarixini yazıram. - Sonra müəllim tabaşiri götürüb qara lövhəyə o vaxta qədər Sərvilə üçün sirlə olan sözləri yazdı: Bir sentyabr min doqquz yüz altmış yeddinci il.

Uşaqların hamısı bir-birilərini tanısalarda da bu sirlə, sehrlə sinif otağında hamısı elə bil bir-birilərini ilk dəfə görüb adlarını ilk dəfə eşidirdilər. Müəllim jurnalın adlarını hər-bir oxuduqca ayağa durub ürkək nəzərlərlə ətrafını süzür, sonra kirmişcə yerlərinə oturdular. Elə bil bu uşaqlar dünən o dağa-daşa dırmaşan, hay-küylə qayda cənab ağacların budaqlarından sallanan uşaqlar deyildilər.

Sonra Fizzə müəllimə üzünü uşaqlara tutdu:

- İndi isə hamımız "Əlifba" kitabımızı çıxarıb və diqqətlə mənə qulaq asın. Biz bu gündən hərfləri yazmağa, öyrənməyə başlayırıq. İlk hərfimiz hansı hərfdir? "A" hərfidir. İndi hamımız bir verdə təkrar edirik. İlk hərfimiz hansı hərfdir?

Uşaqlar xora "A" hərfi dedilər. Fizzə müəllimə yumşaq, həliq, mülayim səsi uşaqları elə bil ürəkəndirdi. "Ay sağ olun! Afərin!".

- Bəs indi sən deyə bilər əlifba niyə "A" - dan başlayır?

Uşaqlar bir-birilərinin üzünə baxdılar. Fizzə müəllimə üzünü Sərviləyə tutdu.

- Sərvilə, qizim, sən həyatda ən çox kimi istəyirsən?

Sərvilə anasına utana, az qala pıçıldı ilə:

- Anamı - deddi.

- Bəs sonra?

- Sonra... Sonra... Qızığızı elə bil ildırım vurdu, dili kilidləndi.

- Bəs atam?

- Müəllim onun atası yoxdur, -uşaqlardan kimsə yerindən dilləndi.

Fizzə müəllimə Sərvinin saçlarını sıgalladı. Mənim də atam yoxdur, amma mən onun xatirəsini unutmuram, həmişə əziz tuturam. Sərvinin də atası Xocalının ən hörmətli, ən lyaqətli, unudulmaz insanlarından biri olub. Özündən sonra xoş xatirələr qoyub gedib. Deməli o insan yaşayır. Deməli, "Əlifba" bizə doğma, bizə əziz olan atadan, anadan başlayır. Nə üçün? Çünki, bizi dünyaya gətirən, dünyanı bizə sevdirən anamız, atamızdır. Sərv elə bil duruxub qalmışdı. Müəlliminin boynuna sarılmaq istəyirdi.

Fizzə müəllim indi ona dünyanın ən əziz adamından da əziz, doğma idi.

Sonuncu dərstdə Fizzə müəllim uşaqlara üz tutdu:

- Uşaqlar, biz dərslərimizi öyrənə-öyrənə doğduğumuz yeri, onun tarixi keçmişini də öyrənməliyik. Ona görə də sizi tez-tez ekskursiyaya da aparacağıq. Sentyabrın ilk dərslər günü Xocalı uşaqları üçün unudulmaz bir gün oldu. Anasının əlindən tutmuş Sərv yol boyu elə hey Fizzə müəllimi tərifləyirdi. "Mən də böyüyəndə Fizzə müəllim kimi olacağam". Rəfiqə ana qızının ilk gündən məktəbə bağlanmağını, ill qafası qoymadan Fizzə müəllimlə danışmasına seviniirdi. Deməli, gecə gündüz bəyirib oxşadığı, nazını çəkdiyi balasının gələcəyi yaxşı olacaq. Ürayında Allaha dua da edirdi. "Ey gözəgörünməz qadir Allah, şəhərin balasını arzusuna, muradına çatdır, mənim də balam onların içində".

Rəfiqə ana bir gün görməmişdi. Ərinin cavankən rəhmətli gətması onun elə bil qanadını qırmışdı. Amma o sınıqlığını balasına bildirmək istəməmişdi. Qorxurdu ki, balası ürəksiz böyüyər, qəlbinə xal düşər və, indi qızının hər gün qumru saçlarını sıgallayıb məktəbə yola salanda o, neçə il sonrakı illəri, qızı ilə bağlı arzularını düşünürdü.

Fizzə müəllimə həftədə bir dəfə uşaqları Xocalının tarixi yerlərini təqdimat aparırdı. Əslində uşaqlar bu yerləri əl içi kimi tanıyırdılar. Amma Fizzə müəlliminin

gözü ilə baxanda bu daşı, qayamı, çölü, çəmənli, hər gün çırmayı keçdikləri Xocalı, İlis çaylarını elə bil birinci dəfə idi ki, görürdülər.

Fizzə müəllim tədris etdiyi dərsləri çox sevirdi. O, danışanda Sayalı nənə demisi, "adam hayıl-mayıl olurdu". Bir dəfə qışın oğlan çağında - fevral ayında uşaqları başına yığıb çayqırağı gazintiye aparmışdı. Birdən qar topasını ləçəkləri ilə deşib çölmə çıxmış bəmbəyaz çiçəkləri görüb sevindi:

- Uşaqlar, qar çiçəyinə baxın. Bu çiçəqli çiçəyin gücünü, hünərini görürsünüz. Soyuqla, saxtayla vuruşa-vuruşa yazın gəlişini xəbər verir.

- Müəllimə, olar onu əlimə götürüm?

Uşaqlardan kimsə dilləndi:

- Yox, onu qopartsaq əlimizdəcə əriyəcək. Qoy eləcə qalsın. O da canlıdır. - Fizzə müəllimənin bu sözüəndən sonra uşaqlar qar çiçəyinə toxunmadılar.

Fizzə müəllim çox kövrək insan idi. Uşaqlığı müharibə dövrünə düşmüşdü. Həmişə müharibədən söhbət düşəndə kövrəlirdi, gözləri dolardı. Onun üç qardaşı müharibədən qayıtmamışdı. Təzəcə ailə qurmuş qardaşı Maliki çöldə ildırım vurmuşdu. Ata ocağının çırağını yandıran yeganə övlad Fizzə müəllimə idi. Uşaqlar elə bil tez böyümək istəyirdilər. Yuxarı-sınıf şagirdlərinə həssaslıqla baxırdılar. Bir dəfə Sərvigildən iki sinif yuxarıda oxuyan Bəylər sinifə daxil olub uşaqlara üz tutdu:

- Uşaqlar, komsomola keçmək üçün bu nizamnaməni əzbərləyirsiniz, oldumu? Əlbəttə, bilməzsiniz soruşacağam.

Uşaqlar gəzə-yeməyib məktəb komsomol təşkilatının katibi Bəylərin tapşırığını yerinə yetirdilər. 10 gün sonra Bəylər uşaqları Xankəndinə apardı. Komsomola keçən uşaqların vəsiqəsinə qırmızı nişan taxdılar. Bəylər uşaqları sıraya düzüb təntənəli çıxış da etdilər. "Bu gündən siz daha uşq deyilmişiz. Özünüzü yaxşı aparın, dərslərinizə səy göstərin. Qoy hamı sizi başqalarına nümunə göstərsin".

Sonra Bəylər uşaqları şəhərdəki yeməxanalardan birinə aparıb qonaqlıq verdi. Paltarı da çıxarıb özünə verdi. Uşaqlar etiraz edəndə "mən komsomola keçdiyiniz üçün sizə qonaqlıq verirəm," dedi.

Bəylər sürücü Rəşidin oğlu idi. Atası imkanlı olmasa da çox əli-açıq, səxavətli insan idi. İki bacının bir qardaşı olduğundan hamı onun canına and içirdi. Sonralar Bəylər orta məktəbi bitirib Leningrad Universitetində təhsil aldı. Xocalıda hamı onun danışdı. Komsomola keçən uşaqları kəndə qayıdanda ilk təbrik edən Şahhüseyn kişi oldu. Şahhüseyn kişi Qərbi Azərbaycandan idi. Zorla dədə-baba yurdlarından köçürülmüşdülər. Başqa yerə getməyib Xocalıya pənah gətirmişdi.

- Bu yerlər bizim yerlərə oxşayır, - demişdi. Bir çətin külfəti vardı. Arvadı Gülüm xala ilə əl-ələ verib gün çıxandan ta gün batana qədər işləyib, balalarını halallıqla böyüdürdülər. Şahhüseyn kişi fikir içində idi... Elinin-obasının dərdini çəkirdi. Axırda yataq xəstəsi oldu. Arvadı gecə-gündüz başının üstündə keşiyini çəkdi. Şahhüseyn kişinin bir sözü vardı: "Bala, nə qədər ki, rusun barmağı var, erməni dinc dayanmayacaq". Şahhüseyn kişi Vətən həsrəti ilə dünyadan köçdü. Amma gözəl tərbiyə almış balaları onun cörəyini itirmədilər. Oğlanlarından biri sonralar Xocalı İcra Hakimiyyətinin başçısı seçildi, dağ cüssəli qardaşı nəvələri Əliyarı, Elşadı, Rövşəni, Səyavuş Xocalı soyqırımının qurbanı oldu.

Sərvigilin sinfinin uşaqları hər gün kənd kitabxanasına gedir, yaşıl gözlü, varlı, yaraşlıq Nənəqız xanımdan kitab alıb oxuyurdular. Nənəqız Sərvini çox istəyirdi. Həmişə deyirdi ki, çalış çoxlu mütaliə edəsən. Çoxlu oxuyandan zəngin dünyası olur, nitqi inkişaf edir. Nənəqız xanımın gül-çiçəyə bürünmüş gözəl bir nəvəsi vardı. O, gül-çiçəyi kəndin uşaqlarına paylayardı.

***

Yay fəslı olduğundan Azadə kəndə gəlmişdi. Sərvı çox sevırdı. Xayı bir yerdə keçıracəkıdılar. Rona xala Sərvı ilə bacısın buluğa su gətırməyəcəlladı. Qayıdanda tut ağacın altında oturuıb mübahısə eləyən Ramıllə Şırının önündə qulalasınnı kitabları görəndə Sərvı təəcəüblandı: "Bu kitabları hardan alıblar, gərənmə. Nə cəssng kitablarıdır. Bizim kitabxanada belə kitablar yoxdur. Ramıllə Şırın ilk məktəbə imtahan verməyəcəllazırıldırlar. Hər ikisi aktyor olmaq qərarına gəlmişdi. Məktəb

dram dərnəyının ən əal üzvlərindən idilər. "Vaqıf" pyesində əsas rolların ifacıları olmışdılar. İllər keçəcəək indi aktyor olmaq arzusu ilə alışıb-yanan bu iki gəncin hər ikisinin yolları ayrılacaqdı. Şirin peşəkar hərbi, Ramil isə hüquqşünas olacaqdı. Xocalının yetişdirdiyi bu iki generala müəllimləri, dostları, doğmaları fəxr edəcəkdi. Şirin sonralar Azərbaycanın mili qəhrəmanı olacaqdı. Uşaqlar kənddən bir neçə il əvvəl çıxıb getmiş gənclərə az qala ədəbi əsər qəhrəmanları kimi həsədlə baxırdılar. Qasım babanın qızı Ofeliya xanım Bakı Dövlət Universitetinin Xocalıdan olan ilk məzun qızı idi. Sərvigilin həmişə heyranlıqla bağ-bağçalarına baxdıqları Əliş müəllimin oğlu isə kinorejissorluq fakültəsində oxuyurdu. Əlfi kəndə gələndə hamı deyirdi ki, kino çəkəndə məni də çəkərsən. O da az qala kəndin bütün uşaqlarını kinoya çəkəcəyinə söz vermişdi. Ömrü bir yaz çiçəyi qədər oldu Əlfinin, qızı Aysel böyüyəndə atam kimi kinorejissor olacağam, Xocalının xoş günlərindən kino çəkəcəyəm, -deyirdi. Qasım babanın oğlu Mübariz şıq qara kostyum geyinər, qızların ürəyinə od salardı. O sonralar Tibb Universitetini bitirmiş, elə orada da qalıb dərş deyirdi. Mübarizin qardaşı Eldəniz isə Universiteti bitirib kəndə qayıtmışdı. Onda hamı sevirdi ki kəndə ali savadlı həkim gəlib. Ona qədər kəndin feldşeri İlyas kişi çomaq əlində özünü itdən qoruyub-qoruyub gecə-gündüz üç böyük kəndin xəstəsinin üstünə gedirdi. Sonra da ağalar kişinin oğlu Məmməd həkim nə qədər xəstəni ölümün caynağundan xilas edərdi. Hər kənddən sonra Mübariz Tibb elmləri doktoru kimi ad-san qazanmış, Tibb Universitetinin müəllimi olmuşdu. Xəbər yayılmışdı ki, məktəbə təzə müəllim, özü də alimləşmiş müəllimi gəlib. Uşaqlar təzə müəllimin gəlişini həmişə maraqla gözləyirdilər. Bu önlə gələn təzə müəllim Savalan kişinin oğlu Yusif müəllim çıxdı. O, sinifdə dərş alan kimi təmiz alman dilində "Quten tak!" deyə salam verdi. Uşaqlar da alman dilində "salam" deyib Yusif müəllimin qarşıladaı. Arada doğmaları müharibədə həlak olanları, Yusif müəllimin mübahisəsi də oldu: Yusif müəllim təmkinini pozmayıb "uşaqlar mən sən böyük alman xalqının dilini öyrədərəm, -dedi.

Rəfiqə ana toyuqlara dən səpib içəri keçmək istəyəndə qulalına səs gəldi. Uşaqın kimi oldu. Bəd xəbərdən çox qorxurdu. Neçə il qabaq ərinin öldüyü gün eşitdiyi o qışqırma bənzəyirdi bu səs. İsti yay günlərindən biri idi. Rəfiqə ana qızını səsləyib:

- Ay qızım, bir qapıya çıx gör o nə sədi elə, - dedi. Sərvi qapıya çıxdı, tələş içində yoldan keçən Adilə xaladan hər şeyi öyrəndi. Sən demə Camal dayı öz oğlu ilə işə gedərək avtomobil qəzasına düşmüş hər ikisi faciəli şəkildə həlak olmuşdu. Bu xəbər elə bil kəndin belini əymişdi. Hamı Camal dayını xeyirxah, nəcib, darda qalana əl tutan insan kimi tanıyırdı. O gün Məruzə xala iki doğmasını itirmişdi. Dərd onu əysə də məhəbbətini yeganə balası Elmana bağladı. Elman müəllimi Xocalı orta məktəbinə direktor təyin edildilər. Uşaqla uşaq, böyüklə böyük dilində danışan bu güləruz insan sonralar Xocalı şəhər Sovetinin sədri, Xocalı rayonunun icra başçısı oldu.

Bu gün orta məktəbin son dərs günü idi. Məktəbi bitirən uşaqların üzlərində sevinc qarışıq bir kədər vardı. Nə tez gəlib keçdi bu on il. Sərvi üçün Xocalıdan ayrılmaq dünyanın ən ağır dərdi idi. Bütün günü kəpənək kimi çiçəklərin, güllərin arasında dolayan bu qızcıqaz bu gözəlliyin qoynundan qopub, birdən-birə şəhərə necə öyrəşəcəkdə? Ən çox Rəfiqə ana ona ürək-dirək verirdi: "Həmişəlik getmərsən ki, oxuyub qayıdacaqsan". - Doğrudan da anasının dediyi kimi oldu. Pedaqoqi Universitetdə oxuduğu 5 il elə bil bir nağıl kimi ötüb keçdi. Sərvinin oxuduğu məktəbdə xəbər dolayırdı: "Xocalı məktəbinə təzə bir müəllim gəlir". İlk dəfə sinif otağına girəndə elə bil Fizzə müəllimin illərin o üzündə qalmış səsi qulağına gəlirdi: "Sabah bizləri siz əvəz edəcəksiniz, qızım, çalışın ki, öz sinfinin peşqarçasınız işinizi sevməyən, uğur qazana bilməyən".

- Salam uşaqlar!

- Salam!

Sərvi elə bil səsdən diksindi. Könlü, gözü sevgi ilə, sevinclə bəpəldi. İlk dəfə əlinə jurnal alıb dərs deyəcəkdə.

- Bu həftədə doğulduğumuz bu torpağın görməli yerlərinə ekskursiya təşkil ediləcək. Hazırsınız?

- Bəli!

Sərvi müəllimə, Sərvi müəllimə!

Sərvi çevrilib-ərxa cərgədə oturmuş Mahirə baxdı. Mahir qolunu bədəninə qoyma hər şeyi söyləyən ağacına bənzəyən, Böyük Vətən müharibəsində hər iki gözünü itirən səhər

dayının nəvəsi idi. Mahir, müəllimin sual dolu baxışlarından elə bil ürəkləndi, ayağa durdu:

Müəllim, kəndimizdən aşağıda nə qədər tarixi yerlər var. O yerlər haqqında biza danışacaqsınız?

- Əlbəttə uşaqlar. Bizim elin-obanın hər qarışında tarix yatır. Siz çalışın doğulduğunuz torpağın tarixini öyrənsiniz. Bunun üçün ən gözəl vasitə o yerləri gəzib öyrənməkdir.

- Müəllim, deyirlər kəndin aşağısındakı qədim qəbir daşını ermənilər sındırıb aparıblar, - doğrudur?

Sərvi Mətinin sualından tutulan kimi oldu. Ermənilərin əsirlərin yadigarı olan qədim qəbir daşlarımızı sındırıb aparması onu da qəzəbləndirmişdi. İndi şagirdinin verdiyi suala necə cavab verəcəyini götür-qoy edirdi. Elə bil qəbir daşının sındırılmasında o da günahkar idi. Qədim ədədlərimizin namı, nişanəsi olan bu daşlar elə bil hamını silkələmişdi. Neçə gün idi ki, Xankəndində mitinqlər keçirilirdi. "Miatsum", "miatsum" deyə bağırən gözləri qızmış kütlə vəhşiləşmişdi. Qarabağın atıf kəndlərində gərginlik hiss olunurdu. Sərvi yaşlı adamları söhbətlərindən və indi yaranmış bu gərgin vəziyyətdən sövqü-təbii hiss edirdi ki, vəziyyət heç də yaxşı deyil. Bu icarəsində bir qara qorxu gəzdirirdi. O, indi dərs dediyi uşaqlardan ötrü, qəbirlərdən qəbirlərdən ötrü narahat idi. Pusquda dayanan ermənilər adamları girov götürür, günahsız Azərbaycan türklərini öldürürdülər. Hələ ki, Xocalıya gəlib-gələnlər Mir idi. Aeroporta enən vertalyotlara hamı ümid işığı kimi baxırdı. Dörd bir tərəf düşmənin məhəsrində olan Xocalının ümidi göylər idi. Hər günzlərlə göy üzünə baxıb, gələn vertalyotları gözləyirdi.

Sərvi bu vertalyotların gətirdiyi qəzetləri birnəfəsə oxuyurdu. Bu qəzetlərin bir çoxunda onun yazıları da çap olunurdu. Artıq bu ədəbiyyat müəllimini hamı dərdli-kədəcli deyənki yazıların müəllifi kimi tanıyırdılar. Bu yazılardan ermənilərin də xəbəri var idi. Sərvinin Zori Balayan haqqında yazdığı "Zori, bəlanı bayraq edən həqiqət Zori Balayana sıx məktub" yazısı ermənilərin cizdağını cizdirmişdi. Onlar müharibədə olan Xocalının bu cəsur qızından qisas almaq istəyirdilər. Sərvi bütün

bunları bilirdi. Bilirdi ki, erməni saqqallıları Salatın kimi onu da aradan götürmək istəyirlər. Amma göylər və bir də sonda ölənlə ümid onu yaşadırdı. Anası ondan ötrü çox narahət idi. Neçə dəfə onu dilə tutub gələnlə vertalyotlarla şəhərə göndərmək istəmişdi.

- Qızım, ana ürəyidir, hiss eləyir, mən səndən ötrü narahətəm. Qulağıma sözlərlər çatır. Bəlkə biz qalaq, sən şəhərə uçasan. Sərvə anasının dənlə düşmüş saçlarını sığallayıb, mehribanlıqla:

- Ana, nə danışsən? Mən sizi, elimi, obamı, şagirdlərimi, ata, babamın məzarını atıb gedərəmmi? Bir də ki, mən getsəm bu kənd-kəsək nə fikirləşər?

Anası qızını yaxşı tanıyırdı. Bilirdi ki, Sərvini elə-bela yola gətirmək çətindir. Sərvə də bu odun-alovun içində anasını düşünürdü. Anasından ötrü yaman qorxurdu. Yaxınlaşan fəlakəti hiss edib, duysa da dərdi içində çəkirdi. Güzgü qabağında dayanıb təkamseyrək dənlə düşmüş saçlarına baxanda gözləri dolmuşdu. İndi dərslərinin mövzusu da elə bil dəyişmişdi. Uşaqların həyəcan, intizar dolu baxışlarından bir sual oxuyurdu: "Müəllim, bu işlərin axırı nə olacaq?"

Məktəb direktoru icazə verməsə də o, uşaqları hər gün omonçuların, Bakıdan gələnlə könüllülərlə dəstəsinin, cəsur əsgərlərin görüşünə aparırdı. Bu dəstənin komandiri Aqıl Quliyev uşaqlara silahdan atəş açmağı öyrədirdi. Sərvini sevindirən o idi ki, qızlar da hər bəşinə maraq göstəriridilər. Gecədən xeyli keçmiş qədər gözlərinə yaşu tətmişdi. Son günlər gündəliklər yazmağa başlamışdı.

Anasının sandıqda gizlətdiyi saralmış məktublar arasında orta məktəbdə yazdığı gündəlikləri görüb kövrəlmişdi. O gündəlikdə olan Xocalı uşaqlarının çoxal, çox çox üzəqlərdə idi. Məlumatlı şagird dəftərlərinə yazılmış bu gündəliklərin cildində bir qəpəq qırıq qırıq lələ şəkli çəkilmişdi. Dəftərin cildi solsa da bu qırıq qırıq lələlər öz rəngini, "təvəvətini" qoruyub saxlamışdı. Sərvə dəftəri burnunu yaxınlaşdırmışdı. Elə bil lələlərin atrini sinəsinə çəkəcəkdə. Qulaqlarına o lələli çəllərdə qayıb oxuyan uşaqların səsi gəlmişdi. O qucaq-qucaq lələ atdıqları əsgərlər ində ermənilərlə bir bəşib onları başına od yağdırırdılar. Sərvə o, "spasibo" sözünün arxasında ində əsgərlərin kinayəli üzlaşım, qıcanmış dişlərinə görürdü. "İlahi, biz nə məsələni nə məsələni nə sadələvəh uşaqlarmışıq. Biz kimə inanmışıq, Allahm?"

Sərvə dəftərin vərəqləri arasında qurumuş qızılgül lələklərini sığalladı. Dəftərlərdən qopan pıçılı elə bil ində xatirəyə, dənənə dönən çiçəkləri dixsindirirdi: "Mən səna gül demərəm, gülün ömrü az olar".

Anası ondan ötrü narahət idi. Gecədən xeyli keçsə də, onun otağında işıq sönmürdü. Sərvə səbahkı dərslərinə hazırlaşdı. Şagirdlərini çox sevirdi. Şagirdləri də bu sevgini, bu mehribanlığı duyub hiss edirdilər. Sərvə ən çox Qumralın halına yanırı. Ermənilər onun anasını Şuşadan qayıdanda vəhşicəsinə öldürmüşdülər. Körpəcə bacısı ilə baş-baş verib ağlaşdırdılar. Sərvə şagirdini bağrına sıxıb ağlayırdı. Göz yaşları Qumralın qıvırcıq saçlarını islatmışdı. Bağrına basdığı bu qızıq ağ elə bil doğma balası idi. Yadına anasının: "anah quzu, xınah quzu" sözləri düşmüşdü. Xocalıdan bir kimsənin ayrılığına dözmə bilməyən Sərvə son günlər qadınların, uşaqların ata yurdunu tərk etmələrini yaxşı anlayırdı. Xocalı qızları, qadınları namus qalası idi. Sona qədər evlərini, ocaqlarını tərk etməmişdilər. Amma ində hamı, elə Sərvinin özü də qadınların, uşaqların bu mühasirə çənbərindən, bu ölüm adasından sağ-salamat çıxmasını istəyirdi. Özü isə qalmaq istəyirdi. Son ana qədər Xocalı qorumaq istəyirdi. Bir ümid qalası kimi baxdıqları Aqıl Quliyev dəstəsinə yaralananlar, illərlə ölüm adamların sanki ruhunu öldürmüşdü. Aqıl Quliyev ağır yaralanmışdı.

Hamı vertalyotun gəlməsini həsrətlə gözləyirdi. Hər kəs sükut içində idi. Xocalı qızları anasını çəkmişdi. Quşlar da qanad çalıb uçurdular. 1992-ci il fevralın 13-də Xocalıya sonuncu vertalyot gəldi. Mİ-26 nəqliyyat vertalyotu ilə 300-ə yaxın insan çıxarıldı. Bütün gün oldu. O gün Sərvinin anasının ad günü idi. Sərvə anama ən böyük həsrətini, ən böyük ümidini bu ölüm vədindən çıxarmaqdır, - deyə düşünürdü. Soyuq bir fevral günündə sonuncu vertalyot yerə enər-ennəz sanki insan səli axdı. O vəhşət, o vəhşət sözlərlə ölənlərlə mümkün deyil. Bu insan: axırıncı qarşısında Sərvə çox gücsüz qalmışdı. Nə qədər etsə də anasının vertalyota mindirə bilmirdi. Bir də gördü ki, bu insan səli onu vertalyotun içinə atıb. Sərvə qışırmaq istəyirdi. Yerdə qalan anasının üzünü belə görmürdü. Birtəhər adamları yarib, vertalyotun qapısına yaxınlaşdı. Əlləri arxasından uzatsa da anasına çatmadı. Nəfəsi tıncıxdı, səsi də tıncıxdı. Birdən vertalyotun pərdəsi hərflənməyə başladı. Sərvinin bütün ümidləri pıç olmusdu. O,

hökür-hökür ağlayırdı. Vertalyot yuxarıya qalxdıqca aşağıdakılar bapbalca, nöqtə kimi görünürdülər. Sərvi birdən adamların arasında belindəki şalını açıb başı üstə yelləyən anasını gördü. Qəlbi qana döndü. Onun üzü gülürdü. Aylardan biri yola gətirə bilmədiyi qızını sanki tanrı qurtarmışdı. Sərvi isə özünü qınayır, ürəyi qan ağlayırdı. O, anasını xilas edə bilməmişdi. Amma bütün gücünü, qüvvəsini toplayıb Ağdamda həmyerliləri ilə birgə batalyonları dolaşır, Xocalıya yol açınlar deyə onlara yalvarırdı. "Qatır Məmmədın", Allahverdi Bağirovun, daha kimlərin qapısını döyməmişdi... Amma bir şey alınmamışdı.

Sonuncu vertalyotun uçuşundan sonra göylər də hüznü idi elə bil. Sürünən qara buludlar gələn fəlakətdən, dəhşətdən xəbər verirdi. Sərvinin telefonla danışdığı sonuncu dəfə Ağdamda oldu. O, anasına ürək-dirək verib, tezliklə Xocalıya yol açılacaq deyirdi. Amma nə yazıq ki, Xocalıya yol açılmadı. Fevralın 25-dən 26-na keçən gecə qarlı-buzlu çöllər, iliyə işləyən saxta müdhiş bir mənzərə yaratmışdı. Qəfildən yer-göyə qarışıdı. Havada uçuşan güllələrin işığında qaçan kölgələri görmək dəhşət idi. Ayağı yalın, başı açıq qadın, uşaq, qoca bir-birinə qarışmışdı. Qaniçən ermənilər 366-cı rus alayı ilə birlikdə əliyalın xocalılara divan tutmaq qərarına gəlmişdi. Ətrafda bir dəstə qadın var idi. Balalarına sığınmış ərsiz qadınlar... Onlar həmişə ağıllı, güclü saydıqları özünümüdafiə batalyonunun əsgəri Zöhrənin nə edəcəyini gözləyirdilər. Zöhrə qocaların, uşaqların bu güllə yağmurundan yeganə çıxış yolunu meşənin dərinliklərinə çəkilməkdə görürdü. Amma zülmət qaralıq, şaxsı gecə onları ölüm tələsinə doğru sürükləyirdi. Ermənilər pusqu qurmuş, ilə toraqlı bağlayıb, bir tərəflə açıq qoymuşdular. Adamların bir çoxu pusqudan vətənlər gədirdilər. Təpələrə çatacaqda gizlənmiş erməni quldurları səhələri nə saldılar. Qanına bələnməmiş insanların qışqırtısı birçün an çəkdi. Ermənilər qar üstünə sarımaq meyvillərin süngü ilə gözlərini deyir, bütün qulaqlarını kəsir, bədənlərini desək desək edirdilər. Nüfqi batmış yaralıları inləməyə belə imacal tapmadılar. Gözlərini qan örtmüş ermənilər gördükləri qaraltını güllələyir, başlarının üstündə kəsələri, çapşaz cəsədlərin bəzəmələrindəki, qulaqlarında üzükləri, sığalaları çıxarırdılar. Sərvinin anası bir başqa dəstə ilə ağır-ağır yeriyərək meşənin dərinliklərinə doğru gəlirdi.

Mişaya xalanın gəlini Əziz də onunla yanaşı idi. O, tez-tez Əzizə deyirdi: "Qorxma bala, Allah kərimdir, Ağdama çatacağıq. Orda balam məni gözləyir. Tiflilin indi başı qana döndü".

Soyuq adamların iliyinə işləmişdi. Gecənin qaranlığında sövq-təbii onları gözləyən fəlakəti camaat elə bil hiss edirdi:

Kimsə: "Ay camaat, cəld olun, Dəhrzadə, Aranzəmində, Pircamalda yaşayan ermənilər pusquda dayanıb!"

Başqa bir səs pıçıltyla:

- Qorxmayın, Ağdamdakı batalyonlar bizə kömək edəcəklər.

Tamaşa arvad oğlanları Rasifin, Vasifin əhatəsində güclə dirənə-dirənə yeriyirdi. Qəfil güllə Rasifi yerə sərdi. Ana sürünə-sürünə oğluna yaxınlaşdı:

- Sənə dəyən güllə kaş mənə dəyəydi, bala! - deyib için-için hönkürdü. Tamaşa arvadın bu için-için hönkürüsü elə bil şüşə kimi çiliklənin içinə tökülürdü. Donmuş əllərini oğlunun qan axan yarasının üstünə basdı:

- Anan ölsün, Rasif!

Rasif zorla gözlərini açdı:

- Ana, mən ölürəm, mənə bənd olmayın. Vasif, ananı apar. Çalışın canımızı qurtarın, qanın, tələsin!

Can bala mən səni bu məşədə necə qoyum gedim? - Tamaşa arvad Rasifin əyriqlərindən, oğlu Vasif isə başından tutaraq bir ağacın böyrünə gətirib qoydular. Tələsin şəkə-savəllə örtüb qoy qurda-quşa yerə olmasın deyərək ağlaya-ağlaya güllələri davam etdilər. Rəfiqə ana isə inilti ilə:

Allah bizə kömək ol, gəvür əlinə düşməyək! Əsirlikdənsə ölüm ver mənə, - deyirdi. Nuruşə anasını al qanma qoltan olmuş oğlu Səxavəti kəməyinə şallayib Ağdamda deyir qaçırdı. Ağdam məscidində kürəyindən oğlunun cəsədini açıb yerə qoyanda axından nitqi futuldu. Mən ömrümdə belə dəhşət, belə vəhşət görməmişəm dedi. Ermənilər kənardan meşənin dərinliklərini kor-koranə atəşə tuturdular. Neçə adamın ürəyi güllənin qurbanı olmuşdu. Qar üstündə çoxlu qan gölü yaranmışdı. Sərvinin anasının heçdən düşürüş qıclarına güc-qüvvət gəlmirdi. Qəfildən dəyən güllə

onu yərə sərđi. İldırım vurmuş palıd kimi dizi üstə yərə çökdi. Son sözü dodağında qaldı.

Sərvi Ağdamda anasını gözləyirdi. Abdal-Gülablı kəndindəki meşənin üstündə Xocahdan çıxan ilk dəstə göründü. Sərvinin gözləri dörd olmuşdu. Gələnlərin arasında anasını axtarırdı. Elə bu vaxt anasını, qardaş və bacısını yolda itirmiş on yaşlı balaca oğlan Sərvinə qucaqlayıb hönkür-hönkür ağlamağa başladı. Qəribədir, ölüm bəzən insan üçün elə adiləşir ki... Başqa vaxt olsaydı bəlkə yer-göy qan ağlayardı. İndi isə hamı susurdu. Elə bil düşməyə qarşı qəzəb, intiqam hissi göz yaşlarının bulaqlarını qurutmuşdu. Ağdama çatan neçə-neçə insanların arasında Sərvinin gözləri, həm də dərs dediylə şagirdlərini axtarırdı. Onların çoxu yolda yaralanmış, donmuş, həlak olmuş, ya da əsir düşmüşdü. Oğlunun meyidini belindən açıb yərə qoyan Ramilə dərdədən havalanıb oynayırdı.

Gözəl çağlarım getdi, güllü bağlarım getdi.

Eşidin ay obalar, arxamdan dağım getdi.

Sənəm don vurmuş əllərini göstərib haray çəkirdi:

- Bu tökülmüş əllərimlə anamın, atamın, bacımın gözlərini qapadım, ay Allah! Kas bu günü görməyəydim, ay ana!

Sərvinin gözləri Elman müəllimə sataşdı. Anasının meyidinin yanında heykəl kimi dayanmışdı. Elə bil dərdədən beli bükülmüşdü. Anası Məruzə xalə qarasıqlı, əzəl, göycək bir qadın idi. Güllü mavi rəngli məxmər paltar geyinmiş Məruzə xaləyə Xocanın uşaqları heyranlıqla baxardılar. Şon ana qədər Xocalıları Xocalıdan qurtarmamağa səsləyirdi. Məruzə xalə də Kətik meşəsində düşməyə gülləsinə tutulmuşdu. Onun əsas odunu Sərvinin anası ilə birgə Ağdamda gətirmişdilər. Məruzə xalənin atasına kənddə hamı Alı oğlu Məhəmməd deyərdi. O gün Alı oğlu Məhəmmədin rüusu bəzəyə gəlmişdi. Məruzə xalənin arzusu gözünü qalmışdı. O, dəvətəyə, paktın köçən oğlu ilə yanaşı döfn oluna bilməmişdi. O gün Məruzə xalənin ruhu anasını yoldaşı ilə, oğlu ilə qovuşmuşdu.

Meşənin qəbir tərəfində Alı oğlu Məhəmmədin yeznəsi Qulunu da ermənilər qətlə yetirmişdilər. Qızı Üruza əlini dizinə vurub: "dədəm, nənəm sonsuz qanayan ay Qulunu qətlə

mə, səni necə aparım?- deyəndə ömür-gün yoldaşı xırıltılı səslə: "Get dedi,- get Üruza".

Büyük Vətən Müharibəsində iki qardaşını itirən, Xocalının ilk kolxoz sədri olan Bəşir kişinin oğlu Rzanı da ermənilər vəhşicəsinə güllələmişdilər. Bir vaxtlar köhlən atın belində əzəmətli dağlar kimi oturmuş, səsi-harayı qayalara səslən salan əsgər paltarı Bəşir kişinin ruhu od tutub əlveriş yandı.

Ağdam məscidinin həyəti insanlarla dolu idi. Qadınlar üzlərini cırır, mərsiyə deyirdilər. Anasının dəfnindən şagirdlərinin, doğmalarının itgindən sonra Sərvinin elə bil qəlbində bir boşluq yaranmışdı. Bu səslər Sərvinə dəli eləmişdi. O hönkürüb ağalamaq istəsə də ağlaya bilmirdi. Dışını dışına sıxıb içini pörşələyən qəzəblə pıçıldayırdı:

- Doğulub boya-başa çatdığım doğma elimin, obamın bir parçası, ürəyimə yarası, doğmalarımın, əzizlərimin ilk ünvanı, son mənzili məni bu dünyaya gətirən və mən bir müsibətin şahidi olan şəhid anamın qanı ilə suvarılan, ocağı keçirilən, yurd-yuvası dağıdılan, yanmış xarabalığında bəyquşlar ulayan, indi dillərdə ağıya, bayatıya çevrilən Xocalım! Bizsiz günün necə keçir?

Sənsiz biz kimik ki? Səndən perik düşdük. Qoruya bilmədik səni. Bağışlama bizi! Biz yaşayırıq, zülüm çəkirik, sızıldırıq, anasından iraq düşmüş uşaqlar kimi. Sənin nəqli gələnlərin baş-başa qalmışığı. Necə ki sən öz dardınla tək qalmısan. Yoxslarımızda qan rəngində gəliрсən. Sən niyə yaddaşına qan və qar rəngində yazıldın? Qan danışıq, o dəhşətli günü təsvir etsinlər. Qışdı, Hər yan ağappaq qardı. Yox, yox, qışdırırdı qadı. Həy quruzı qar görmüsünü? Bu doğmalarımızda yərə sərilmiş qanlı kəynəklərini. O qanlı kəynəklərin göynək yeri ürəyimizin başıdır. Biç vaxt Ətrabənin qanlı ambar əsgərlər onun bacısı Mələhəti gülləylə yərə sərđilər. Mələhət o gecə həm həyat yoldaşı, lapdöy, həm də "Əlifbə"st yarımcaq qalmış Nəzakətini itirmişdi. Kəndə usaqından tutmuş böyüyünə kimi adını, soyadını əzbar bilan şajlar sovetinin kəndi. Şadlıq ermənilər qətlə yetirdilər. Cəfər bəyin oğlu Əhməd kişinin qapısında məhəbbətlik, əzəbi çarixli ermənilər onun yeznələrini, navalərini qətlə çatmışdılar. Mələhət ad günündə iki doğmasını torpağa tapşırdı. İsağın isə üç övladı donaraq buz

heykələ dönmüş, kətik meşəsinin tən ortasında qalmışdı. Elbürusun qismətinə anası Səhər xalının meyidini qarlı çöllərdə sürümək düşmüşdü. 1905-1918-ci illərdə Xocalı yandırılandan sonra yenidən Xocalıları Xocalıya qaytarmaq istəyənlərdən biri olan Səfər oğlu Museyib də qanına qalın olmuşdu. Xocalı üçüncü dəfə idi ki, yanib külə dönürdü. Mühəribədən ordenli, medallı qayıdan Əli kişini də ermənilər zülmə öldürmüşdülər. Səkinə xala ərinin yalnız orden və medallarını götürə birmişdi. O, orden və medallara sığal çəkərək sanki ərinin iyini ondan alır və ağ deyirdi.

1992-ci ilin fevralın 25-dən 26-na keçən gecədən bizə qalan göz dağı acı rəqəmlər: 613 nəfər şəhid olub, 1725 nəfər əsir düşüb, 230 ailə öz başcasını itirib, 8 ailə tamamilə məhv edilib. Qətlə yetirilənlərdən 106-sı qadın, 63-si uşaq, 80 nəfəri qocalardır. 130 uşaq I valideynini, 25 uşaq hər iki valideynini itirib. 150 nəfərin taleyi hələ də məlum deyil.

Mənim kimi didərginlik, yetimlik taleyi yaşayan, doğma, kimsəsiz kəndim, sənin acı taleyindən danışib, dünyanın kar qulaqlarına qışqırma istəyirəm:

- Ey qaniçən ermənilərin arxasında durub, onu it kimi üstümüzə qışqırdanlar! Siz günahsız körpələrin, qadınların, qocaların süngü ilə gözlərini deşən, hamilə qadınların kürəyinə qaynar samovar şəlləyən, körpəsinə süd verən anaların döşlərini kəsən, insanları diri-ditri quyulara, su borularına doldurub daş-qalaq yağdırıb, ağzını qaynaq eləyən bəşəriyyət canisi, xəstə bir milləti erməni müdafiə edirik? Deməli, siz də qaniçənsiniz, siz də haçansa arxasında durduğunuz erməni cəlladları ha bəşəri insanlıq məhkəməsi qarşısında duracaqsınız!

Xocalı dirigözlü çən verdi, ayaq üstə öldü, əyilmədi, yıxılmadı, sınılmadı. Hətta vurmuş min illik qoca çinar kimi ayaq üstə keçindi. Qisas qıyamına qalınmaz. Mən sənin qisasını ələcək oğulların adına inanıram. Anamın o qarlı, həzli meşələrdə üzüstə qalan cəsədini heç vaxt unutmaram. Umutsam bütün varlığımı, cismin od tutub yanar.

Şəhid kəndim, şəhid Xocalım! Şəhidlərin ruhu dolaşan elim, obam, biz erməni ruh olsaq da vətənə qayıdacağıq. Silahımız oxarlananda, anamızda, vətənimizdə çatılanda, bütün vücudumuz od tutub yananda.

Mən tarixin səhifələrini qan rənginə boyayanlardan soruşmaq istəyirəm:

Ey insan qanına susamış qatillər! Sizi iblismi, şeytanı doğub?

Mən dərdimi ağ vərəqlərə yazıram, vərəqlər ağlayır. Mən Xocalı uşaqlarını qan içində ağappaq qardan sıyrılan qar çiçəklərinə bənzətdim. Mən onlara dərs demişdim, mən onları əzizləmişdim. Vətənimin sabahını yaşadacaq bəyaz qar kimi saf, təmiz qəlblili o uşaqların arzuları yolunda çıraq olmuşdum. O qanlı qar çiçəkləri mənim könlümdədir. O qarlı, buzlü meşələrdə diri-diri buz heykəllərə dönan körpələr mənim ürəyimdədir. Mən dərdli buludlar kimi yer üzünü dolaşan Xocalının ahı, nələsi, susmayan, susmayacaq harayıyam!

Ağdamın Abdal-Güləbli meşəsinin üstündə dayanıb anasını, doğmalarını, həmyerlilərini gözləyən Sərvi gələnlərin arasında anasını görmürdü. O qışqırmaq istəyirdi. Səsi içini yandırıb pörşəlmişdi. Meşənin dərinliklərində qana susamış ermənilərin gülləsindən deşik-deşik olmuş anasının cəsədi üzüqıyılı qalmışdı, onun ruhu göylərdə dolaşırdı. Sərvi dizəcən qarın, suyun içindəcə dayanmışdı. Ancaq bunu hiss etmirdi. Partdaq-partdaq olmuş dodaqlarında, yaş dolu gözündə, könlündə yetim bir haray vardı.

Yüz illik çinar ağacına söykənmiş Sərvi bu hissini; bu duyğunun, bu harayın qovnunda özünü də qanlı heykəlinə dönmüşdü. Soyuq fevral günü idi. Göylərdən qar, dənizdən kədər qəm yağdırdı.

САРИЯ МУСИЛИМКЫЗЫ

ДЕТИ ХОДЖАЛЫ

СНЕЖНЫЙ ЦВЕТК В КРОВИ

baky- 2013

= 44 =

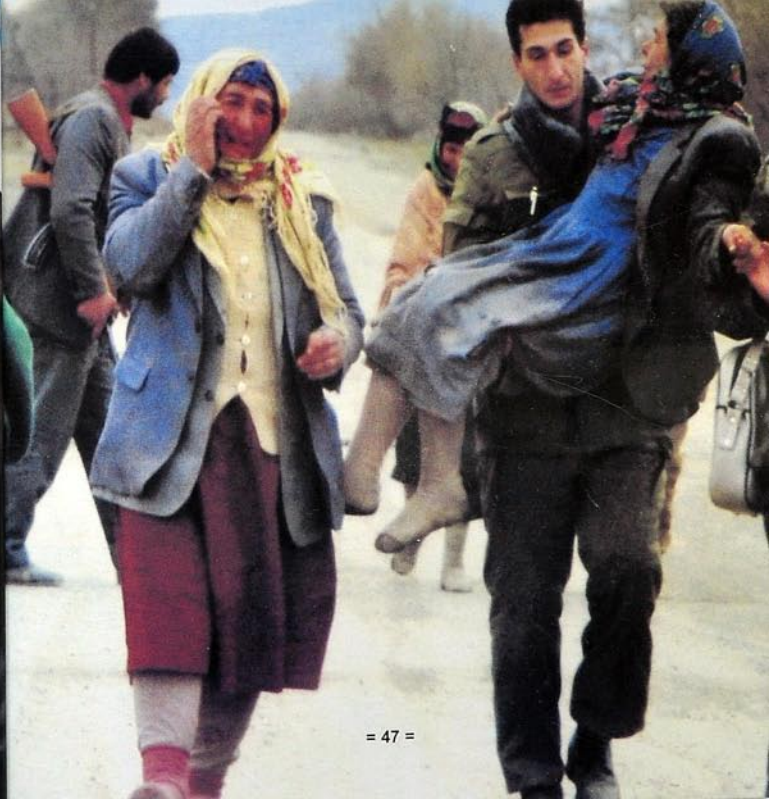

= 45 =

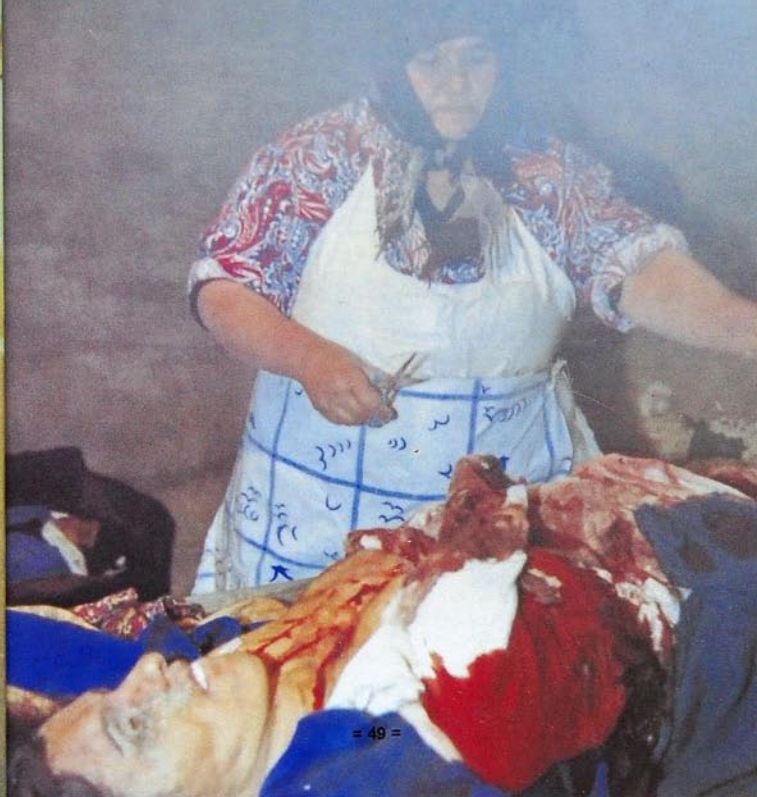
= 46 =

= 47 =

= 48 =

= 49 =

ДЕТИ ХОДЖАЛЫ СНЕЖНЫЙ ЦВЕТOK В КРОВИ

(повесть)

Утренний ветер раскачивал ветки старой ясени, выросшей на словно облокотившейся в реку Илису громадной горной глыбе. Издалека это стареющее дерево было схоже с орлом, готовящимся к взлету. Несмотря на середину лета, в этих местах, казалось, весна только набирала силу. Небольшие разноцветные цветочки, рассыпавшиеся на бархатном зеленом ковре, радовали глаз. Выросшие поблизости реки, эти цветы словно сочились соком. Виззание над ними пчелы, безустали порхали, не давая цветам покоя. Ежедневно резвившиеся в верхней и нижней частях реки дети, разувшись и задрав брюки, переходили на другой берег Алису, дно которого было устлано камнями, и направлялись к Чынгыл-тапе. Самый шаловливый из ребят Атраба, с черными, словно жевика, глазами, указывая на видневшуюся издали как комочек родное село, вскрикивал:

- Ребята, ребята, смотрите туда, туда-глядите, это дом дяди Юнуса, как он красиво выглядит!? Рядом же притулился к нему дом дяди Акпера. А, посмотрите, каким маленьким виднеется ясень над рекой, на ветках которой я раскачивался. Вай, вай, вай, какой он малюсенький, словно крохотный чертеночек...

Ильдырым прервая его:

Издалека все так видится. Ты на наш дом погляди, весь затерялся среди густой зелени. Я думал, в деревне нет дома выше нашего....

Идящего на отшлифованном водой камне Исхага, и слушавшего ребят, словно прорвало:

- Вот, сказал, нет в мире выше, да вашего же дома отсюда - то не видно, не то, что в мире. Я в кино видел, в Америке есть такие высокие дома, что глядя на них снизу вверх папаха падает с головы. Такие дома называют высотными, когда я вырасту построю такие же дома в нашем селе, не веришь?

- Верю. Ты и эту черную скалу можешь сдвинуть с места...

- А как же, сдвину. Вот только если на ветках выросшей на скале ясени не было бы гнезда с крохотными воробьями. Ты хоть видел воробышек?

- Видел. Почему же, видел даже выводок ласточки. На нашем крыльце, в углу, под навесом, было ласточкино гнездо. Бабушка говорит, что нельзя трогать гнезда соловья, ласточки, голубя, беды тогда же миновать.

- Чижей тоже... В нашем саду множество чижей. Утром, ранехонько, они так прелестно щебечут, задиваются трелью.

- Да, и чижей нельзя тревожить. Их тоже считают святыми.

- Мне кажется, нельзя разрушать любое гнездо. Вот, смотри, видишь крохотного муравья? Весь день он в труде, тащит зерно, крупнее, чем он сам, в муравейник. У него то же есть гнездо; есть детки.

- Я читал рассказ про муравьев: Знаю и сказку "Муравьиный падишах".

- Азза, тебебя кончики длинных кос, и указывая на проросшие между камнями на берегу реки цветы, обратилась к ребятам:

- Давайте, пойдём собирать цветы. Видите, внизу Фвраг, там полным - полно цветов. Я уж не говорю о лугах, раскинувшихся у

подножья холмов, там уйма с большими лепестками пятнистых маков, словно целое море...

Размахивая башмаками, дети побежали вниз по реке. Ильдрим, набив карманы разноцветными плоскими речными камешками, бегая, бросал каругляшки по поверхности воды, и они, скользя, пролетали несколько метров. Пара чижей, спрятавшихся в выемках под камнями, испугавшись шума, взлетели в сторону полей. Увидев взметнувшихся птиц, Шафига с грустью промолвила:

- Какие они счастливые, куда хотят могут улететь. Интересно, человек, став птицей, сможет ли лететь?

Ильдрим с интересом окинул взглядом Шафигу:

- Ты почему хочешь стать птицей? Что станет, если полетишь? Ты только на миг предствь перед глазами маму...

- Все равно повзрослев все наподобнее птиц разлетаются в далекие-далекие города. Видишь, Гончу халу, одна - одинешенькой осталась в доме. Намедни она, рыдая, говорила сама с собой, словно разум потеряла...

- Ильдрим. Эльбрус, Сархан! Идите сюда! Смотрите, сколько тут маков, ромашек!..

Голоса ходжалинских ребят, влезших по пояс в маковое море, эхом отзывались с гор. Зулфия, Адалат, Рахила, Исхак, Серван, поднимая кучу маков, размахивали ими словно знамена. Внизу на магистрали, рассекавшей поле на две части, показалась автомашинна с воинами. Увидев их, ребята с криком "Ура!" бросились в сторону дороги. Когда машины приблизились, дети стали забрасывать их цветами. Солдаты старались налету поймать цветы, громко вскрикивали, смеялись. Один их брошенных букетов, не долетев до кузова, остался под колесами следовавшей машины. Асфальт равномерно покрылся красным бархатом, и, казалось, смятые, раненые цветы,

тяжело дыша, старались приподняться, раскрыть скомканные лепестки. Один из воинов воткнул большой лилово-красный мак в дуло своего автомата, и это, изрыгающее огонь оружие, казалось, расцвело. Когда белокурый солдат поднял вверх крепко держащий в руках автомат, дети испугались, хотели убежать. Но солдат, сняв пятнистый мак с дула автомата, прикрепил его на грудь. Затем он, разомкнув кулак, с криком - "Спасибо, спасибо, ребята, мы вас не забудем", бросил в сторону детей пятиугольную звезду.

Сархан, на лету поймав звезду, повернулся в сторону Эльбруса:

- Гагаш, что означает "спасибо"?

- Это - благодарность, солдат выразил признательность за цветы и сказал, что не забудет нас...

С того дня ребята подолгу простаивали вдоль дороги в ожидании военных автомашин, да сказанного им "спасибо". Воины проводили учения у подножии Боздага, и стрельба была слышна в селе.

По ту сторону магистрали протянулись яблоневые сады. Обнесенные оградой, налитые соком желтые абрикосы, летние яблони, груши чудным ароматом, одурманивали прохожих. Эти земли в свое время принадлежали ходжалинским богачам - Аллахверди беку и Гахраман беку. Советская власть, отняв земли у беков, подарил их армянам. Теперь армяне собирают плоды с посаженных нашими предками советских плодовых деревьев, гонят из них водку, напиваются, и в зверском опьянении теряют человеческий облик. С четырех сторон сад охраняется армянскими сторожами, и если кто-то из детей проникал в сад, и не дай Бог будучи схвачен, он подвергался суровому наказанию. Армянские охранники были начеку, как собаки-волкодавы. Надев мягкие чарыки, они бесшумно прочесывали виноградные, яблоневые угодья...

После дождя и в бегодни по полям, ребята изнемогли, еле двигались, да и с другой стороны голод давал себя знать. Однако,

они упорно ожидали армейскую автоколонну. Наконец, Исхаг, не выдержав, промолвил:

- Не знаю, как вы, но, валлах, я умираю с голоду. К черту их "спасибо", посмотрите, как завяли цветы...

- Может, пойдём к тете Сехар? Сегодня она выпекает в тендире хлеб...

Рахили поддержала подругу:

- Бах, бах, как обойтись без дышащего жаром тендиного хлеба, сыра, взбитого в кадке масла Сехар халы?...
Входя через ворота во двор, детей издали обуял запах свежеспеченного хлеба. Увидев ребят, у тети Сехар морщины словно разгладились на лице.

- Ну, что, вы, милые, видите, как хорошо, что пришли. Присаживайтесь на эти коврики, сейчас что-нибудь приготовлю...

Самая бойкая из девочек Сахилия, не мешкая, отозвалась:

- Сехар хала, чем помочь вам? Хотите, подметем, наведем чистоту, порядок в доме, во дворе, помоем посуду!..

- Ни в коем случае. Не позволю, милые. Не в этом это характер. Итак, вы устали. С раннего утра блуждаете по полям, износили

совсем.

- Мы цветы собирали солдатам. Они нам звездный значок и "спасибо" обещали. Ожидали, ожидали, так они и не приехали. Наконец, решили прийти сюда...

Рахили говорила, еле сдерживая волнение, срывала лепестки цветов. Вынимая из тендира последний покрытый золотистой корочкой хлеб, Сехар хала обратилась к детям:

- Правильно поступаете. Эти солдаты нас берегут. Эх, дети, что вы видели, во время войны мы не спали днем и ночью. Работали, отсылали на фронт зерно, шили воинам теплые рукавицы, чулки. Для

фронта отдавали обручальные кольца, собирали деньги, словом, делали все для победы над врагом. Вот эти солдаты являются их вшами и правнуками. Да упасет их Аллах, на чужбине они. Если знала бы, когда они проедут отсюда, то пригласила бы отведать горячего хлеба с кунджутом. Что поделаешь, материнское сердце, эх, как оно ноет...

Дети с аппетитом ели горячий, ароматный тендирный хлеб с сыром, созревшим в овечьем бурдюке, лакомились только что выложенными тетей Сехар на стол взбитым маслом, сливком. Встав из-за стола Рахили поцеловала в раскрасневшие от жара тендира щеки тетушки:

- Спасибо, тетя, ты у нас единственная. Валлах, никогда не ела такого вкусного хлеба.

- Тогда, почаще приходите. Заглядывайте ко мне после усталости от игр на полях. Такой я вам бешбармаг приготовлю, все пальчики оближете.

- А что такое бешбармаг, тетя?

- Название еды, милая.

Пристившись и выходя со двора, дети встретились у ворот с дядей Исхагом, и, вытянувшись в струнку, обратились к нему хором:

- Салам, дядя Ислам!

От такого столь теплого обращения грусть в глазах, на лице дяди Ислама как бы растаяла, морщинки на лбу стерлись:

- Ай, алейку салам. Откуда такой гурьбой, детушки?

- Собирали военным цветы, затем были в гостях у тетушки Сехар.

- Да, будущи здесь и не отведать тендиного хлеба Сехары - это большой грех. Хорошо поступили, что навестили меня. Прошли годы, ай, бала! Мы всегда в ожидании, всегда рады гостям. Нам как будто все мир отдаёт, когда гости приходят. Думаете, мы не были такими? Эх,

дети, цените эти дни. Мы прошли через горнилы всех трудностей. Вот сегодня в клубе встреча, все наши участники войны соберутся там.

- И дядя Ханлар будет там? - воскликнул один из ребят.

- Да, сынок. Дядя Ханлар тоже.

- Ребята, слышали, дядя Ханлар будет там и, видимо, выступит. Давайте, и мы пойдем в клуб.

Все с места откликнулись:

- Пошли, пошли...

Люди заполнили клуб до отказа. Зеленая занавесь с кумачами была убрана. Из-за распахнутых окон сцена хорошо просматривалась. Когда дядя Башир в черном костюме вышел на сцену, все стали аплодировать. Он пригласил на сцену сидящих в первом ряду фронтовиков с орденами, медалями на пиджаках.

- Ребята, вот, видите, сколько наших односельчан сражались с фашистами, - сказал с гордостью Исхаг.

- Сам слышал, как рассказывал дедушка Бехбуд. Дядя Ханлар через несколько лет после окончания войны вернулся в село. Долго не было вестей от него. Многие думали, что погиб на фронте. Однако он целехоньким возвратился домой.

Атраба с интересом окинула взглядом Исхага, спросила:

- Тогда почему у дяди Ханлара нет ордена?

Исхаг пожал плечами:

- Эх, откуда мне знать... Когда выйдем из клуба спросим у него самого...

В зале стояла удивительная тишина, все внимательно слушали выступающих фронтовиков. Они часто упоминали имя Сталина. Выступление же Умидвар киши всем пришлось по душе.

- Люди, вожак должен идти впереди. Вот, как товарищ Сталин

Гитлеровцы были всего в нескольких километрах от Москвы, однако они покинули Кремль, потому, что был мужественным человеком. Поэтому-то мы и выиграли войну. Солдаты с криками "За Сталина!", "За Родину!" бросались навстречу пулям...

Когда Умидвар киши закончил выступление раздались громкие аплодисменты с возгласами "Ура! Да здравствует дядя Умидвар!" "За Родину! За дядю Умидвар!"

Дети прыгнули с подоконника.

У выходящих из клуба людей светились лица. Казалось, война только-только окончена. Кто-то из ребят проронил:

- Из дяди Умидвара получился бы хороший артист. Голос его схож с голосом актера, которого видел по телевизору...

Увидев дядю Ханлара, Атраба обратилась к друзьям:

- Ребята, дядя Ханлар вышел, - и направилась и нему.

- Дядя Ханлар, вот, мы только что говорили про вас...

- Сынок, что говорили обо мне?

Ребята интересовались, почему у вас нет боевой звезды? Дядя, вы тоже сражались с немцами?

Дядя бормотал. Только...

Дядя Ханлар чуть промолчал, на лицо его словно налетела грусть:

- Так вот, сынок. Я был в плену, поэтому-то остался без звезды. Кто давал пленным ордена, медали?

Сказанное дядей Ханларом тронуло детей. Они приумолкли, словно в его пленении, отсутствии боевых наград была их вина.

Наступившую тишину прервал грустный рассказ дяди Ханлара:

Моя жизнь в плену началась в Германии. Немцы меня пленили тяжело раненым. Когда я пришел в сознание и открыл глаза, то увидел как воевал гитлеровец с автоматом. Меня повезли в госпиталь, затем несколько месяцев держали в лагере, вблизи Германии. Чего только

не пришлось испытать нам?! Однажды нас построили в строй и стали кричать: "Кто хочет поехать на Родину, шаг вперед!"

Я хотел было выйти из строя, но стоящий рядом Мухтар из Агдама дернув меня за рукав, прошептал:

- Что ты делаешь, спятил, что ли, они нас обманывают.

Я прервал его:

- Мухтар, пусть будет, что будет, если умирать, так лучше умереть на Родине...

Нас взяли у немцев люди в гражданском одеянии. Я вышел из строя, и один из гражданских окинув взглядом меня, направился ко мне. Отобрав сорок человек, нас на грузовике привезли в порт, посадили на корабль. Увидев море, на глаза навернулись слезы. Было уже темно, когда нас высадили на берег и на крытом грузовике доставили в укромное местечко. Вокруг никого не было, только черные вагоны. Оказывается, нас обманули. Всех нас загнали в вагоны для скота, и без каких-либо расспросов погнали в морозную Сибирь. Из-за худой одежды, страшного голода многие из наших друзей не выдержали, скончались. Один лишь Аллах знает, что мне пришлось пережить в сибирские лютые морозы... Несколько близких мне людей пришлось самому похоронить. Люди гибли, как мухи. Да будут прокляты те, кто затеял войну...

Закончив говорить дядя Ханлар попрощался. Из-за наступившей темноты дети разошлись по домам.

Тяжкая судьба дяди Ханлара с щемящей грустью запала в душу Сервина. Увидев входящую во двор расстроенную внучку, бабушка Тамаша обратилась к ней:

- Что опять стряслось, доченька, на твоём лице осела как будто вся печаль мира?

Бабушка, расстроил меня рассказ дяди Ханлара.

Эх, Ханлару, что делать нечего, только и знает расстраивать людей. Ай, сын негодника, почему наводишь грусть в сердца детей? Подойди, подойти сюда милая...

Бабушка Тамаша, приподняв подол широкой юбки, прислонилась к столетнему тутовому дереву, отдышалась, стала рукой гладить кору могучего дерева:

- Эх, и мы были молоды, твоего дедушку Мусеиба в ту кровавую бойню проводила вот у этого тутовника. Обещал вернуться. Однако и тутовое дерево постарело, и на меня старость, как говорится, насела на пятки, однако твой дедушка Мусеиб так и не вернулся. Вот так, молодухой и осталась с четырьмя детьми, все ожидала его. Двоих детей унесли тяжкие годы, а отец твой отдал жизнь за колхозное дело. Палатку для траурной церемонии установили вот под этим тутовым деревом...

У бабушки Тамаша от горя высохли на глазах канавки слез, поглаживая руками с дряблой кожей ствол старого дерева, она как будто изливала девочке всю душу.

- Эх, Мусеиб, почему ты остался неверен данному слову?

Серви затронула самую болезненную рану бабушки. Воспоминание об отце и ей грустило. Серви была совсем маленькой, когда погиб ее отец. Почему-то у нее запечаталась в памяти лишь мягкий голос отца, ласкавшие волосы его руки.

- Да отпустят те страшные годы, пусть никогда не возвратятся, промолвила бабушка Тамаша, и замолкла.

Недалеке мать Сервина, тихо напевая какую-то мелодию, доила набухшие от молока и доходившую чуть ли не до земли вымя золотистой коровы. И золотистая корова, и привязанный к ее ноге теленок сповно ублаживались напевом доильщицы.

... Чудные ночи были у Ходжалы. Усыпанное звездами небо словно казалось волшебным. Кровать Сервина стояла у окна, и она глядя на звезды, вспоминала бабушкины слова: "У каждого на небе есть своя звезда, с кончиной человека гаснет и его звезда"...

Вдруг на небосклоне "пробежала" звезда, и Серви невольно вздрогнула: "Интересно, кто тот несчастный, сменивший мир?"

Проснувшись рано утром, Серви решила навестить подружку детства Азаду. Увидев Серви, открывавшую скрипучую дверь, Азада не скрыла радости:

- Как хорошо, что пришла, а то, Серви, не увидев тебя, уехала бы...

Как обычно, бабушка Саялы просыпалась ранним утром, и тихо-тихо напевая бралась разрезать на кусочки яблоки, выложенные на большую тарелку. Азада, держа за руку Серви, прошептала: - "Пойдем, пойдем, залезем на крышу, знаешь, бабушка сколько выложила там на сушку яблок, груш? Наполним ими карманы, по дороге раздадим ребятам".

Крыша вся была устлана высушиваемыми фруктами. Набив карманы, Серви спросила Азаду:

- Бабушка не рассердится?

- Нет, ничего не скажет, - улыбнулась она. - Все равно бабушка зимой раздает их детям. А ты свою долю сейчас берешь. Смотри, зимой не проси больше!

- Твою долю попросу, - ответила, улыбнувшись Серви.

- Ну и обжора же ты!

- Да я просто пошутила...

Вышедшие на дорогу девочки, услышав скрип телеги дедушки Гасана, остановились. Телега показалась из-за поворота и, выписывая "восьмерки", направлялась навстречу им. На пыльной дороге отчетливо "печатались" следы колес. Парализованная с девочками, дедушка Гасан медленно повел телегу.

- Эй, ребята, куда так с утра-позаранку?

Играем мы, дедушка, - ответили девочки хором.

Присаживайтесь, подвезу немного.

Протянув руки к Серви и Азаде, дедушка помог им взобраться на телегу.

- Смотрите, чтоб не поранили ноги, только что собрал кустарник...

От телеги исходил одурманивающий запах ковыля. Каждый день спозаранку, когда еще не наступила духота, дедушка Гасан выезжал косить траву, и возвращался к закату солнца. По доносившемуся издали скрипу колес, все знали, что, эта телега дедушки Гасана. Когда он был в настроении, медленно напевал мелодию "Арабагы", которую раньше мало кто слышал. Дедушка Гасан рассказывал, что песню эту он в детстве слышал от моего деда, а его напевал еще мой прадед.

Arabaçi, arabaçi,

Könlüm sizler acı, acı.

Nə anam, nə də atam,

Nə göz yaşılın bacım,

Arabaçi, arabaçi...

Гасан баба с такой ноющей грустью напевал песню, что даже лошади заострили уши, словно слушала напев. Дед закончил петь, вокруг стояла тишина. На подъеме дороги Гасан баба помог девочкам осторожно сойти с телеги.

Остатков спой вечером, по возвращении домой, согласны?

Хорошо, дедушка, согласны!

Девочки возвращались по пыльной дороге. Серви взяв за локоть подружку, спросила:

- Сегодня уезжаете?

- Дедушка после полудня приедет, надо к этому времени собраться. Пойдем, посидим во дворе, после меня проводишь ...

Серви была очень сильно привязана к Азаде. По приезду в село все лето проводили вместе, и теперь она возвращалась в город, Серви не хотела расставаться с ней. Однажды она спросила : "Ты почему не хочешь остаться здесь?". Вопрос словно срикошетил в большое место Азады.

- Ты думаешь, не хочу остаться? Отец не разрешает, говорит, в школу поедешь. Ничего, в следующем году вновь приеду. Никогда тебя не забуду...

Девочки начали раскачиваться на качели, привязанной и стволу гранатового дерева. Подталкивая на качелях Азаду, Серви напевала песню про гранаты:

Mən çəkirəm belə-belə nazını sənin,
Gözləyirəm belə-belə nazını sənin.
Ay gilənar, ay gilənar,
Bağımızın güyək qızı,
Ay gilənar, ay gilənar,
Yanaqların qırmızı.

- Ну, ты даешь, Серви, как чудно поешь, щеки даже покраснели, как зерна граната, - сказала, смеясь Азада.

Послышался голос из дома:

- Ай, балам, зайдите отведать кусочек хлеба...

В воздухе стоял аппетитный запах довги с пахучим ярпызом. Бабушка Сайлы, улыбаясь, поглаживала волосы Азады: "Думаешь, в городе сможешь отведать такой довги с ярпызом? Нет уж, этот

ярпыз я сама посадила вблизи арыка, и выходила их вот этими мохлястыми руками. Ты хоть будешь вспоминать бабушку?

кончиком чалмы утерла краешки глаза:

- Будучи вы здесь у меня тают морщины на лице, вот, уезжаете, и у меня словно опустились руки, занемели.

Не навсегда же уезжаем, бабушка, следующим летом вновь приедем, - ответила Азада, обнявшая бабулю.

- Приедем, приедем... Может, тогда и вашей бабушки уже не будет на свете, жизнь так непредсказуема, детки!

Бабушка, как ребенок, чмокнула носом. С другой стороны ограды послышался голос Гасан киши:

- Ну? что дети, готовы?

- Да, дедушка, готовы.

Азада обняла бабушку, поцеловала ее в обе щеки, затем попрощалась с Серви и протянула ей свою куклолку:

- На память от меня. Ложась спать, бери куклолку с собой, словно я рядышком...

Тетя Махиза, дядя Хосров, попрошавшись, и взяв девочек за руки, уехали в автомашину. Едва они тронулись, бабушка Сайлы вытеснула вслед из кувшинчика воду:

- Да сохранит вас Аллах!

Когда Серви вернулась домой, она сильно устала, ноги отяжелели, словно подвесили на них гирю свет. Тербя волосы куклолки, она прошептала: "Эх, почему люди отчуждаются от родного дома, родных мест?"

Мать доила корову, и увидев, как дочь разговаривает сама с собой, промолвила: "Ты почему, дочка, говоришь с собой? Не струсилось что-нибудь?"

Тетя Махиза выехала в Сумгаит, Азада не хотела ехать. Да и тетя Махиза была очень грустна...

- Ну, а что ты думала, детка, даже птица не хочет оставить насиженное гнездо. Едкий дымок отцовского очага не променяю ни на какие богатства мира. Есть такое выражение: "Исходил весь мир, тай увидел только на родной земле". Да, только край, где ты родился напоминает свет рая, тем более такой чудный уголок, как Ходжалы...

Тетя Рафига, развязав веревку, пустила теленка к матери. Золотистая корова стала облизывать детеныша, словно сильно соскучившаяся по нему.

- Видишь, сынок, даже животное не может хоть на пять минут остаться без детеныша... Вот и Родина - это совсем другое дело...

... Лето было на исходе. У детей, все лето развившихся у подножья гор, в садах, на берегу реки, на усыпанных цветами полях, почернели от загара лица, руки, вытянулись они в росте.

Дорога, ведущая в школу, была заполнена мальчишками и девочками с охупками цветов на руках. Многие впервые направлялись в школу. Крепко держась за руки, первоклашки вслед за учительницей вошли в класс. Входя в комнату, Серви обернулась и увидела, как ее мать, улыбнувшись, помахала ей рукой, мол, будь смелее, не бойся... Робкими шажками Серви пошла вслед за детьми, и рассадив ребят, учительница стала перелистывать классный журнал, затем обратилась к ученикам:

- Дети, вы впервые переступили порог родной школы. Перед вами открывается новый мир. Учась каждый день, пополняя знания вы все больше станете любить Родину - мать - Азербайджан. Будете гордиться, что являетесь детьми этой священной земли - Карабаха, Ходжалы. Вот я здесь на доске, пишу день, месяц, когда вы переступили порог школы...

Затем, она на доске мелом написала до сих пор оставшиеся тайной для Серви слова: первое сентября тысяча девятьсот

шестьдесят седьмого года. И хотя дети хорошо знали друг друга, им казалось, что впервые встречаются в этом полном тайн и волшебства классе, что впервые слышат свои имена.

Услышав по журналу свою фамилию, каждый из детей вставал, несколько удивленно оглаживал одноклассников, и подтвердив присутствие, тихонечко садился за парту. Как будто это были не те же дети, еще вчера лазавшие по горам, с криками купавшиеся в реке, резвившиеся на ветках деревьев...

Затем Физза муаллима обратилась к детям:

- Теперь все вытаскивайте "Азбуку" и внимательно слушайте. С сегодняшнего дня мы начинаем учиться писать буквы, слова. Какая первая буква в алфавите? Буква "А". Теперь все вместе повторяем: какая буква первая?

Дети хором ответили: "А". мягкий, спокойный голос учительницы как бы воодушевлял детей. "Ну, просто молодцы! Спасибо! Молодцы!"

Теперь кто может ответить, почему азбука начинается буквой "А"? Дети посмотрели друг на друга. Учительница обратилась к Серви:

Скажи, доченька, кого ты больше всех любишь?

Маму - стыдливо, почти шепотом ответила она.

Еще кого?

Потом... Потом...

Девчушка словно онемела, казалось язык отнялся.

А отца?

Учительница, у нее нет отца, отозвался кто-то из ребят.

Физза муаллима погладив волосы Сервина, сказала: "У меня тоже нет отца, однако я не забываю его, дорожу его памятью".

Отец Сервина был самым уважаемым, самым достойным, незабываемым ходжалинцем. Он оставил после себя добрые

воспоминания, значит, продолжает жить. Поэтому "Азбука" начинается с родных для нас слов: "отец", "мать". Потому что, ни дали нам жизнь, они учат нас любить жизнь, познавать мир...

Серви словно онемела от удивления, ей хотелось броситься на шею учительницы, которая ныне стала для них дорожкой всех на свете.

На последнем уроке Физза муаллима обратилась к классу:

- Дети, мы, готовя задания, должны так же узнать многое о родных местах, поэтому часто станем совершать экскурсии....

Первый учебный день сентября стал незабываемым для ходжалинских детей. По дороге домой, держась за руку матери, Серви все время хвалила Физзу муаллиму. "И я, когда вырасту, буду как Физза муаллима".

Мать Серви - Рафига радовалась, видя как ее дочь с первого дня учебы приобщилась к школе, не переставая говорила о Физзе муаллиме. "Значит, у её дочери, днем и ночью о которой она заботится, лелеет ее во всем, будет хорошее будущее. Наполненная радостью, она в сердцах прочитала молитву: "О всемогущий, невидимый Аллах, помоги всем детям достичь своей мечты мудрости, познать силу, мужество. И моя дочь пусть будет среди них".

У Рафиги халы сложилась трудная жизнь. Ранняя кончина мужа словно подкосила ее, однако она не хотела, чтобы дочь знала о ее горькой судьбе, опасалась, что ее дитя вырастет за рубежом, упадет в ее душу печаль, поэтому теперь, ежедневно расчесывая волосы дочери и отправляя ее в школу, она задумывалась мечтой о будущем своего ребенка.

Физза муаллима раз в неделю вела учеников в экскурсии по историческим местам Ходжалы. В целом дети как пять пальцев знали эти места. Однако глядя на все вокруг глазами Физзы муаллимы, им казалось, что впервые видят этот камень, эти горы, поля, леса, до

боли знакомые и каждый день, задрав штаны, юбки, переходимые реки Ходжалы, Илису.

Физза муаллима очень любила преподаваемые дисциплины. Когда она рассказывала, говоря по выражению бабушки Саялы, "человек словно одуховорялся, расслаблялся".

Однажды она в разгар зимы, в феврале, собрала ребят и отправилась на прогулку к реке. Неожиданно увидев чудом пробившиеся сквозь толщу снега серые лепестки цветов, она несказанно обрадовалась:

- Взгляните, дети, на снежный цветок. Видите силу, смелость этого маленького цветка, который, несмотря на холод, мороз упорно пробивается наверх, напоминая о приближении весны.

- Учительница, можно я сорву этот цветок? - обратился один из учеников.

Опередив учительницу, кто-то из ребят ответил:

Нет, нельзя, потому что он растает на руках, пусть таким останется, ведь цветок так же является живым...

После этих слов ребята не притронулись к снежному цветку.

Физза муаллима была очень чуткой, с нежной душой. Детство ее прошло в лихие фронтовые годы, и каждый раз, когда завязывался разговор о войне, на глаза невырывались слезы, она становилась какой-то особенно душевной. Три её брата не вернулись с войны. Брата Малика, только создавшего семью, в поле ударила молния. Теперь лишь Физза муаллима согревала отцовский очаг.

Детям словно хотелось поскорее повзрослеть, с завистью смотрели они на старшеклассников. Однажды Бейляр, учившийся двумя классами выше Сервина, обратился к ученикам:

Для поступления в комсомол выучите наизусть этот устав. Завтра спрощу.

Ребята не спали всю ночь, справились с заданием секретаря комсомольской организации Бейляра. Через пару дней Бейляр отъезжает детей в Ханкенди, где вступившим в комсомол вручили красные значки. Построив детей в строй, Бейляр произнес торжественную речь: "С этого дня вы уже повзростели, ведите себя прилично, усердно учитесь. Пусть вас ставят в пример другим".

После Бейляр отвел ребят в одну из столовых города и на свои деньги угостил их. Когда дети стали возражать, мол, неудобно, зачем тратить деньги, Бейляр ответил: "Угощаю, потому что вы вступили в комсомол".

Бейляр был сыном водителя Рашада. Отец его значился не очень-то состоятельным, однако слыл благородным, достойным во всех отношениях человеком. Являлся братом двух сестер, все чуть ли не молились на него. Впоследствии Бейляр, окончив школу, учился в Ленинградском университете. В Ходжалы все говорили о нем.

Первым, кто поздравил вернувшихся в село поступивших в комсомол ребят, был Шахгусейн киши. Он был выходцем из Западного Азербайджана. Его, и многих других азербайджанцев армяне насильно изгнали с мест своих предков, так и оказался он в Ходжалы.

- Эти места похожи на наши края, - говорил он, возглавляя большое семейство. Вместе с женой Гюлсум халой трудился с раннего утра и до заката солнца, растил детей по добру и совести. Однако печаль не оставляла его, мучила скорбь по местам предков и в конце концов он занемог, слег в постель. Любил он приговаривать: "Обынок, пока русские не перестанут наускивать, армяне не ухитимирятся".

Шахгусейн киши с тоской по Родине оставил этот мир, сумел воспитать отличных детей, они не уронили отцовской чести. Один из его сыновей впоследствии станет главой Ходжалынской

исполнительной власти, красивые осанкой двоюродные братья - Алияр, Эльшад, Ровшан, Сиявуш станут жертвами устроенного армянами геноцида...

Дети из класса Серви ежедневно ходили в сельскую библиотеку, брали у голубоглазой красавицы Нанагыз книги, зачитывались ими. Нанагыз очень любила Серви, всегда говорила, чтобы она много читала, подчеркивала, что любящих чтение отличает широкий кругозор, у них развивается чистая речь, хорошо воспринимаются знания.

У Нанагыз ханум был отличный, узнающий в цветах двор. Летом Азада приехала в село, и Серви очень обрадовалась, что лето проведут вместе. Тетя Рена послала свою сестру с Серви набрать родниковой воды. По возвращении увидев под раскидистым туювым деревом спорящих Рамиля и Ширину, с кипой книг перед ними, Серви удивилась: "Интересно, откуда взяли они столько книг?! Какие красивые книги, таких нет в нашей библиотеке".

Рамиль и Ширин готовились поступить в вуз. Оба они решили стать актерами, и были самыми активными членами школьного драмкружка. Им довелось даже выступить в главных ролях пьесы "Вагиф".

Проходят годы, и у горящих теперь желанием стать артистами этих двух людей разойдутся пути-дороги: Ширин станет профессиональным военным, Рамиль же будет юристом. Выпестованные Ходжалой, этими двумя генералами будут гордиться их учителя, друзья, родные и близкие. Ширин впоследствии станет Национальным Героем Азербайджана...

Дети с доброй завистью смотрели на этих двух парней, несколько лет назад ушедших из родного села на учебу, как на героев художественного произведения.

Дочь Гасыма киши - Офелия ханум была первой девушкой - выпускницей Бакинского государственного университета из Ходжалы. Сын Алиш муаллима - Алиф, всегда восторженно смотревший на пышный сад семьи Серви, обучался на факультете кинорежиссеров. Когда Алиф приезжал в село все обращались к нему с просьбой: "Когда будешь снимать фильм, дай роль и мне", и тот обещал сделать это чуть ли не всем ребятам села. Жизнь Алифа была схожа с весенним цветком, дочь его - Айсель не уставала повторять: вырасту, буду, как и отец, кинорежиссером, сниму фильм о счастливых днях Ходжалы.

Сын Гасыма бабы - Мубариз, в серого цвета костюме, зажигал сердца девушек. Прошли годы, он закончил медицинский университет, и там же стал обучать будущих врачей. Брат же Мубариза - Элдениз, окончив университет, вернулся в родное село. Тогда все радовались, что в селе будет врач с высшим образованием. До него сельский фельдшер Ильяс киши, с пастушей палкой в руках для защиты от злых собак, навещал больных в трех больших селених. Потом врачевал Мамед, сын Агалар киши, и не счесть сколько больных поставил он на ноги, спас им жизнь. Впоследствии станет он знатным человеком, наденет на себя почетную мантию доктора медицинских наук, станет преподавать в медицинском университете.

Однажды разнеслось, что в школу придет новый учитель и будет учить ребят немецкому языку. Дети всегда с нетерпением ожидали встречу с новым учителем.... На этот раз "новоиспеченным" немцем оказался сын Савалан киши - Юсиф. Войдя в класс, он на чистейшем немецком языке поздоровался: "Гутен таг!" Дети так же на немецком дружно ответили: "Салам!" Временами Юсиф муаллиму приходилось спорить, терпеть, убеждать учеников, родные и близкие которых погибли на фронте, правильно воспринимать происходившие

события. Без всякого волнения он обратился к ученикам: "Дети, я буду обучать вас языку великого немецкого народа".

Позабросав курам зерно, тетя Рафига, направившись в комнату, услышала отдаленный звук. По ее коже прошел озноб, она очень боялась недобрых вестей. Звук был схож с причитанием, которое она слышала в день кончины мужа...

Был один из жарких дней лета. "Доченька, погляди, что за шум за воротами", обратилась она к Серви. Та вышла за ворота и у проходившей мимо тети Адили узнала все. Оказывается, дядя Джамал вместе с сыном, направляясь на работу, попали в автомобильную аварию, в которой трагически погибли отец и сын. Эта весть буквально потрясла все село, все знали дядю Джамала как благородного, чуткого человека, готового в любой момент отозваться на боль, нужду других.

В тот скорбный день Пакиза хала потеряла двух родных. Горе скорбило ее, и она всю свою любовь перенесла на единственного сына - Эльмана. Последнего назначили директором ходжалинской школы, и был он в ладах с детьми, взрослыми, умел находить подход к каждому. Тот добродушный, всегда приветливый человек со временем возглавил городской Совет Ходжалы, был главой исполнительной власти Ходжалинского района.

Сегодня в сельской средней школе был последний учебный день. Радость и грусть отразились на лицах выпускников. Как быстро пролетели эти десять лет?! Расставание с Ходжалы было для Серви самым трудным испытанием. Целыми днями она резвилась, порхала как бабочка по цветистым полям, и теперь ее с некоторым испугом одолевала мысль: как она сразу привыкнет к городу?

Больше всех ее успокаивала тетя Рафига: "Не навсегда же уезжаешь, окончив учебу - вернешься".

Действительно, напуганная матерью стала являться. словно сказочным сном казались пять лет учебы в педагогическом университете, чудными, полными радости, предэкзаменационными волнениями прошли студенческие годы...

И вот Ходжалинскую школу облетала весть: ожидается приезд нового учителя, выпускницы этой же школы - Серви.

Когда она в качестве учительницы вошла в класс, в ушах прозвучали прошедшие сквозь годы слова Физзы муаллимы: "Завтра вы придете на смену нам, поэтому старайтесь стать профессионалами избранной профессии, любите ее. Не любя свою работу нельзя рассчитывать на успех".

- Здравствуйте, дети!

- Здравствуйте!

Серви словно восторгалась от дружного приветствия, радость обуряла ее, еле сдержала наворачнувшиеся на глаза слезы, ведь впервые взяла в руки, как педагог, классный журнал, впервые "по настоящему" проводила урок.

- С этой недели мы будем совершать экскурсии в родимые для вас места. Готовы этому?

- Да! Серви муаллима, Серви муаллима!

Повернувшись, Серви посмотрела на сидящего на задней парте Махира. Тот, удивив полный вопрос взгляд учительницы, словно воодушевшись, приподнялся.

- Учительница, в нижней части нашего села есть столько исторических мест. О них вы будете нам рассказывать?

- Конечно же, дети. В каждом местечке нашего края кроется история. Старайтесь изучить историю мест, где родились, и для этого самым прекрасным средством является широкое знакомство с этими местами, их изучение.

- Говорят, в нижней части села армяне сломали старинное надгробие и увезли куда-то, верно это? - задал вопрос Метин.

Вопрос застал врасплох Серви. Она также была сильно расстроена варварским деянием армян, их глумлением над могилами, и теперь промелькнуло в сознании: что ответить ученику? На миг она почувствовала себя словно виновной этом страшном злодеянии.

Глумление над могилами наших предков потрясло всех. Несколько дней в Ханкенди армяне устраивали шумные митинги и с озверевшими лицами выкрикивали "миатцум", "миатцум". Напряженная обстановка царил в окрестных селах Карабаха. Из разговоров старших, охватившего их беспокойства Серви подсудно осознавала, что далеко не все обстояло благополучно, нагнеталось напряжение, созревала смута. Тревога наполняла ее душу, она беспокоилась за учеников, женщин, стариков. Засевшие в засадах армяне брали заложников, убивали ни в чем ни повинных азербайджанцев. Все еще пока можно было ездить в Ходжалы, все надеялись на приземлявшиеся в аэропорту вертолеты. Небо оставалось единственной надеждой Ходжалы, окруженного со всех четырех сторон. Все подолгу ежедневно взглядывались в небо, ожидая вертолеты...

"Военные стрелки" все еще доставляли почту, и Серви читывала газеты, в некоторых из которых нередко публиковала свои материалы. И просылала эта учительница литературы, как автор острых, проблемных публикаций, отвечающих на злобу дня, призывающих к территориальной целостности республики и силовению, воспевающих героизм, мужество, патриотизм.

Об этих публикациях были наслышаны и армяне. Открытое письмо Серви "Зорчи: сделавший беду знаменем" о человеконенавистнике

Зори Балаяне, как ядовитая змея ужалила армян. Они жаждали отомстить отважной девушке из взятого в кольцо окружения Ходжа ы.

Серви знала об этом, осознавала, что армянские бандиты - бородачи хотели с ней поступить так, как поступили с Салатын. Однако небеса и надежда, умирающая последней, защищали ее. Мать очень тревожилась о дочери, не раз уговаривала ее сесть на взлетающий из Ходжалы вертолет, отдалиться от этих тревожных мест.

- Доченька, чует сердце матери тревогу, очень беспокоюсь за тебя, - обращалась она. - Доходят разные слухи, может, нам остаться, а ты отправишься в город.

- Ну, что ты говоришь, мама? Как я могу оставить вас, родной край, своих учеников, могилы отца, своих предков? И потом, если я уеду, то что подумают односельчане?...

Мать хорошо знала дочь, знала, что Серви просто так не уговоришь. В свою очередь Серви, слыша про тревожные события, все сильнее тревожилась, беспокоилась о матери. Чувствовала надвигающуюся беду, но старалась не выдавать душевную тревогу. Видя в зеркале появившуюся седину на волосах, едва сдерживала наворачивающиеся на глаза слезы. Теперь и тематика уроков словно изменилась. В тревожно искрящихся глазах ребят так и читалось: "Учительница, что же будет в конце-концов?".

Хотя директор школы не разрешал, однако Серви каждый день отводила ребят на встречу с бейцами. Командир отряда Адиль Кулиев обучал ребят стрельбе боевыми пулями. Серви радовалась, что и девушки так же проявляют интерес к военному делу, до глубокой ночи бодрствовала, а в последние дни вообще потеряла сон. Найдя в сундуке пожелтевшие от времени письма, написанные еще в школьные годы, расчувствовалась. В дневнике значились имена

друзей, многие из которых находились далеко от родного края. На обложке этого в линейку тетради-дневника были приколоты алые маки. И хотя страницы тетради пожелтели, однако крапчатые маки сохранили цвет, даже, казалось свежесть.

Серви взяла в руки маки, словно желая оживить их, надолго оставить у себя их запах. Невольно в ушах прошумели голоса ребят, резвившихся на открытых маками полях. Те солдаты, которых забрасывали дети охапками цветов, теперь вместе с армянами сеяли вокруг смерть, проливали море крови невинных людей. Теперь за словом "спасибо" скрывались озлобленные лица воинов со звериным оскалом. "Боже, какие мы были наивными, добродушными бедолагами? О, Аллах, в кого мы верили?!

Серви осторожно гладила высохшие маковые лепестки среди листов тетради, ее ласковый шелест словно вспугнул ставший ныне памятью, вчерашним днем эти цветы: "Я не назову тебя цветком, у цветов жизнь очень коротка"...

Тревога за дочь не оставляла мать. Серви готовилась к завтрашним урокам и думала о своих учениках. Дети были согреты ее любовью, заботой, особенно большое внимание она уделяла Гумралу. Его мать, возвращавшуюся из Шуши, зверски убили армяне. Вместе с сестрой, обнявшись, они громко рыдали.

Серви прижала ученицу к груди, словно ее родная мать, слезы смочили волосы девочки. Вспомнился запах матери: "Ягненок матери, крапчатый ягненок".

Серви ясно представляла себе, чем вызван массовый уход в последние дни с родных мест женщин, детей. Девушки, женщины были хранителями чести, до конца не покидали родные очаги, но теперь, в этом числе и сама Серви, не представлявшая жизнь без Ходжалы, стремились выбраться из окружения, из объятых огнем

мест. Сама же Серви хотела остаться, до последнего мига желала видеть Ходжалы, защищать его.

Видя раненных из отряда Адила Кулиева, смерть Ильгара, у которой словно подкосился дух, они пали в растерянность. Адиль Кулиев был тяжело ранен. Все с нетерпением ожидали прилета вертолета, всех томила его задержка. Молчание обуяло всех, даже река Ходжалы словно приглушила шум воды, птицы вокруг приумолили.

13-го февраля 1992 года в последний раз в Ходжалы прилетел вертолет. Пассажирский "Ми-26" вывез из окружения около трехсот ходжалинцев.

В тот день у матери Серви был день рождения. "Вывести мать из этого омута смерти было бы для нее самым большим подарком", думала она. В холодный февральский день огромная масса людей бросилась к приземлившемуся последнему вертолету. Трудно передать словами всю боль, всю тревогу людей, бежавших к вертолету. Перед этим людским потоком Серви была бессильна. Сколько ни старалась, так и не смогла посадить мать на вертолет. В один миг она отпустила руку матери, и в тот же момент людской толпой толкнул ее в салон вертолета. Серви кричала, она не видела лицо матери, ее протолкнули вглубь салона. Неимоверным усилием растолкав людей, она все же оказалась у двери, выбросила наружу руки, которые никак не могли отыскать мать. У нее перехватило дыхание, голос заглох. Вдруг завертелась винты вертолета, и рухнули все надежды Серви, она стала громко рыдать. С каждым метром взлета, оставшиеся люди становились все мельче и мельче, были похожи на разбросанные на земле точки. До боли в глазах она всматривалась в оставшихся на земле людей, и Серви вдруг увидела родное лицо: - ее мать размахивала снятой с себя партой высоко держала руки. У нее светилось лицо: долгое время угваривавшую

выехать дочь, теперь Всевышний спасал. Серви же корила себя, сердце наполнялось кровью: не смогла спасти мать, не смогла....

Потом в Агдаме, собрав все силы в кулак, она вместе с земляками раз за разом обходила батальоны. Умоляла их пробиться в Ходжалы! Умоляла бойцов отряда "Гатыр Мамед", воинов Аллахверди Багирова, еще Бог весть кого... Но ничего не получилось....

После взлета из Ходжалы последнего вертолета, словно и небо помрачнело, покрылось плотной пеленой печали. Ползучие черные тучи вещали о трагедии, ее ужасах.

Последний телефонный разговор Серви состоялся в Агдаме. Она говорила с матерью, подбадривала ее, успокаивала, что скоро откроется путь в Ходжалы. Но туда дорога так и не открылась....

В ночь с 25 на 26 февраля, в морозный снежный день, сотряслась кровавая бойня. Страшно было видеть мирных людей, бегущих под свист пуль над головами. Босые, без головного убора, одетые налегке дети, пожилые бежали неизвестно куда. Кровожадные армяне вместе с 326-м российским полком устроили зверскую бойню.

...Вблизи собралась группа женщин, прижимавших к грудям малышей детей. Они ожидали, что предпримет Зохра из батальона самозащиты, которую они всегда считали мудрой, смелой. Зохра видела спасение от бушующего шквала огня лишь в лесном укрытии. Однако крошечная тьма, лютый мороз загоняли их в смертельную западню. Армяне расев в засаде, перекрыли три стороны, оставив лишь одну дорогу открытой. Многие не знали о засаде, и когда люди приблизились к холмам раздались автоматные очереди: армянские палачи начали косить мирное население. Короткими оказались крики гибнущих людей. Рассыпанных на снегу раненых добивали армянские бандиты, выкалывали им глаза, отрезали уши, нос, протыкали тело. Озверевшие армяне стреляли в каждую тень,

снимали с убитых кольца, серьги. Снег кругом был красным от крови...

Мать Серви с группой людей, тяжело ступая, всё дальше углублялась в лес. Сын тети Минаи - Азиз шел рядом. "Не бойся, сынок, Аллах в помощь, дойдем до Агдама, там сын меня найдет сердце у него, наверно, сейчас кровоточит..."

Мороз перехватывал дыхание, крошечная тьма наводила ужас на людей, все томилось в ожидании чего-то страшного.

- Люди, давайте, пойдём в сторону Боз дага!- крикнул кто-то. - Нет, давайте, лучше направимся к Катин лесу...

Тетя Тамаша вместе с сыновьями Расифом и Васифом, волоча ноги, еле продвигалась. Внезапно пуля опрокинула на землю Расифа. Мать подползла к сыну:

- Сразившая тебя пуля пусть попадет в меня, - стала рыдать она, стараясь приглушить плачь, перешедший в вопль. Замерзшей рукой прижала кровоточащую рану: "Да погибнет мать твою, Расиф!"

Расиф с большим усилием открыл глаза.

- Мама, я умираю, оставьте меня... Васиф, поведи мать, спаси себя, бегите, не мешкайте!...

- Сыночек, милый, как мне уйти, оставив тебя в этом месте?!

Тетя Тамаша взяв погибшего за ноги, а Васиф за голову, оттащила тело к соседнему дереву. Прикрыли тухлыми листьями тело "пусть не растерзает звери". Затем, рыдая, продолжили путь.

Тетя Рафига же причитала:

- Боже, помоги нам, не дай попасть в руки нечестивцев! Лучше умереть, чем попасть в плен.

Нурида хала, сгорбившаяся над тяжестью привязанного к спине убитого сына Сахавата, продолжала идти в сторону Агдама. Когда она

в Агдамской мечети, разрезав веревку, опустила на землю мертвого сына, местный ахунд чужь было не потерял речь.

В жизни не видел такой трагедии, такого зверства, - воскликнул в слезах он.

Армяне со стороны обстреливали лес. Немало людей стали их мишенями, погибли. Лужи крови образовались на снегу. Мать Серви совсем обессилела, и вдруг она, вскинув руки, упала навзничь, последние слова застыли на ее губах...

В Агдаме Серви ожидала мать. Из леса села Абдал Гюлаблы вышла первая группа беженцев из Ходжалы. Серви до боли в глазах смотрела в сторону тяжело бредущих, выискивая среди них мать. В этот момент, потерявший в пути мать, брата и сестру десятилетний мальчик, обняв Серви, стал громко плакать. Удивительно, смерть для некоторых людей становится таким обычным делом, что. ... В другое время плачь по кончине кого-либо разносился бы чуть ли не до небес, теперь же все приумолкло, затаили дыхание. Казалось, ненависть к врагу, чувство мести высушили слезы на их глазах.

Среди прибывающих в Агдам групп беженцев глаза Серви искали ее улик. Многие из них были в пути ранены, замерзлы, погибли, попали в плен.

Сняв с плеча бездыханное тело сына, и положив его на землю, тетя Нурида вдруг стала танцевать: у несчастной женщины от горя помешался разум. Кружилась она, тихо припевая:

Прошли прекрасные времена,

Пренали прекрасные сады.

Услышите ли края,

Потерял я горную защиту.

Показав замерзшие руки, Санам громко запричитала:

О, Аллах, этими заскорузлыми руками я навеки закрыла глаза

своей матери, отца, сестры...О, Аллах, не видела бы я этот день трагедии!..

Глаза Серви встретились с взглядом Эльман муаллима. Он как вкопанный стоял у мертвого тела матери, от горя прямо-таки весь сгорбился. Тетя Марзила была видной, красивой женщиной. Ходжалинские ребята заглядывались на одетую небесного цвета платье тетю Марузу. До последнего момента она призывала ходжалинцев не оставлять родной город. Маруза хала так же погибла от вражеской пули в Катинском лесу. И ее тело вместе с телом матери Серви привезли в Агдам. Отца Маруза ханум в селе все величали Али оглу Мухаммед, и в тот день его дух витал вокруг.

Мечте тети Маруза так и не суждено было осуществиться. Она вместе с безвременно ушедшим из жизни сыном не была похоронена по принятому обычаю. В тот день дух тети Марузы витал вместе с духом ее отца, мужа, сына...

По другой стороне леса армяне убили и кузена Али оглу Мухаммеда - Гулу. Ударив руками по коленям, его дочь Уруза запричитала во весь голос: "Да буду я жертвой тебе, ай Гулу! Как же я тебя потащу?"

Умирающий отец едва успел прошептать:

"Уходи, уходи, Уруза!"...

Зверски убили армяне и, потерявшего в войне с гитлеровскими фашистами двух братьев сына первого председателя Ходжалинского колхоза Башир киши-Рзу....

Двор Агдамской мечети был полон людьми. В отчаянии женщины рвали ногтями лица, пели марсия.

После похорон матери, учеников, пустота засела в душе Серви, чьи-то голоса звучали в ушах, доводили чуть ли не до безразличия. Она хотела громко плакать, причитать, но слезы, голос оставили ее.

Кусочек родины, где я родилась, выросла - Ходжалы; ноющая боль

моего сердца, последнее присанище моих родных, близких, свидетель тысяч бед, Ходжалы! Политая кровью моей матери - шарида земля, порушенного ее очага, ставшего по злему умыслу врага сожженной развалиной, где ныне воют совы, и теперь ставшей темой причитания, баяты, мой Ходжалы! Как ты живешь без нас!? И живешь ли? .. Кто мы без тебя? Мы потеряли тебя, не смогли уберечь!

Мы не достойны прощения! Мы не живем без тебя, мучаемся, ноем, как ребенок, оставшийся без материнского присмотра. Мы остались наедине с твоими кровавыми ночами, так же и как ты со своим горем. В кровавом облике ты снишься нам. Почему ты запал в память в виде крови и снега?

Позволь, мне говорить, вспомнить о той трагической ночи. Лютвала зима, все было вокруг белым-бело от снега. Видели ли вы красный снег? Это кровавые рубахи наших родных, покрывших землю, кусочки наших сердец. Солдаты, в которых когда-то Атраба кидала охапки цветов, убили ее сестру Малахат. Последняя в ту трагическую ночь потеряла и мужа Тапдыга, и не успевшую окончить "Азбуку" дочь Назамет. Армяне в чарыхах, служившие лакеями у сына Джалар беги Ахмед киши, истребили ныне его детей. Малахат в день своего рождения похоронила двух своих родных. Трое детей Исхага генерала, став словно ледяные памятки. Остались они в самом центре Катинского леса...

Эльбрус выпала горькая доля тащить по снежному полю мертвое тело своей матери тети Сахар. И Сафяр оглы Мусеиб, один из тех, кто после устроенных армянскими головорезами в 1905-1918 годах боини и пролога Ходжалы, ратовал за возвращение ходжалинцев в родной очаг, погиб.

В третий раз Ходжалы пылал во вражеском огне, испепелялся. Обезцвечен у подножья Дашбулага ходжалинцы, в третий раз

подаергались кровавой бойне. Вернувшись с войны с фашистами с орденами и медалями Али киши армяне также зверски убили. Тетя Сакина сумела принести только боевые награды мужа, которые лелеяла как зеницу, находила в них успокоение, жила с ними....

Ночь с 25 на 26 февраля 1992 года оставила для нас горькую ноющую статистику: 613 человек стали шехидами; 1725 ходжалинцев были взяты в плен; 230 семей потеряли своих глав; 8 семей были полностью уничтожены. Среди уничтоженных было 106 женщин, 62 ребенка, 80 стариков. 130 ребят потеряли одного родителя. 25-остались без матери и отца. Судьба 150 ходжалинцев до сих пор остается неизвестной.

Мое родное, переживающее горькую судьбу село, лишь немного рассказав о пережитых тобою ужасах, хочу прокричать в ухо глухого мира:

- Эй, стоящие за спиной кровожадных армянских фашистов, наускивающих их словно собака! Вы защищаете извергов армян, которые штыками прокалывали глаза младенцев, жейши, стариков, вспарывали животы беременных женщин, привязывали к их спинам горящие самовары, резали груди матерей, кормящих малышей младенцев, сбрасывали людей живьем в колодцы, забрасывали камнями, защищаете врагов человечества, большую армянскую нацию? Значит, и вы кровожадны, и вы, стоящие за спиной армянских палачей, вместе с ними будете привлечены к суду человечества.

Ходжалы умирал с открытыми глазами, умирал стоя, не согнувшись, не упал, не продался. Умирал он, как тысячелетняя чинара, пронзенная молнией, умер с гордо поднятой головой. Отщепенце не заставит себя долго ждать! Я верю в сынов и дочерей, которые отомстят за поруганную твою судьбу. Никогда мне не забыть твою мать, упавшую от пули навзничь в тех снежно-ледяных лесах. Если

по забуду, то погибнет все мое достоинство, поруганной окажется моя честь, грязная тень ляжет на дух моих предков.

Мое село - шехид, шехид мой Ходжалы!

Мои родные края, над которыми витает дух шехидов! Мы лишь на время оказались в отчуждении друг от друга, но мы вернемся, обязательно вернемся в места наших предков, в родные очаги. Вернемся, налитые силой, когда уже невоготу будет боль потери родного края, и огонь этой горечи станет испепелять наши сердца.

Я хочу спросить у тех, кто окрашает в кровь страницы истории:

- Эй, погрязшие в человеческой крови, палачи! Вы ведьмой, дьяволом ли рождены? Я переносу строчками свою боль на белые листы, они плачут. Я сравниваю ходжалинских ребят со снежными цветами, кроваво пробивающимися из снежного покрова. Я преподавала им, учила уму-разуму, проявляла, как могла, заботу о них, была для них лучом света, освещала их путь, направляла на верную дорогу жизни. Это они, милые, чистые, как горный воздух, будут работать, творить во имя будущего своей Отчизны, в имя несчастливо о завтра. Эти кровавые снежные цветы глубоко запали в мою душу.

И те малыши, ставшие ледяными памятниками в морозных, снежных лесах, являются частичками моего сердца. Я, как плачущий над миром горемычные облака, являюсь ноющей болью Ходжалы, его проклятием, и мой набат не замолкнет, нет, никогда не замолкнет.

Стоящая у Ардамского леса Абдал-Гюлаблы в ожидании матери, родных, Анжков Серви, так и не увидела среди чудом выживших ходжалинцев свою мать. Она хотела кричать от разрывающего душу боли, и жестоко убитая вражескими пулями ее мать, лежала навзничь в степи леса, ее дух витал в небесах.

Серви по колени находилась в снегу, в воде, однако не чувствовала холода, ее не пугал мороз. На потрескавшихся ее губах, налитых слезами глазах, в истерзанной горем душе кипел неистовый гнев, ненависти к врагу....

Прислонившаяся к столетнему дубу Серви была мысленно с этим набатом, и казалось, сама превратилась в памятник печали...

Стоял холодный февральский день. Снег падал с небес, лица отражали горечь, печаль...

SARIYYA MUSLUMGIZI

CHILDREN OF KHOJALY

BLOODY PRIMROSES

= 88 =

= 89 =

= 92 =

= 93 =

CHILDREN OF KHOJALY BLOODY PRIMROSES

(Narrative)

Morning wind waved the limbs of the old ash tree grown over the huge rock reclined to Ilisu River. If someone looked from aside, he would resemble the old ash tree to the eagle ready to fly. Although it was midsummer, it seemed like spring has come this region newly. Flowers like button among the velvety grasses pleased the eyes. These flowers were as completely sappy as though they grew near the river. Buzzing bees were flying everywhere, and did not let flowers to rest. Everyday children running along the river take off their shoes, roll up their trousers, and jump to Ilisu River and cross the river towards Chingiltapa. Atraba having coal-black raspberry-shaped eyes, the naughtiest among the rest, pointing out villages which were seen very petty shouted:

Children, Children, look there. It is Uncle Yumis's house. How nice it is. The house next to it is Uncle Akbar's house. See, how small the willow tree where I swung is seen. Oh, dear! It looks like a gnome.

Hafim interrupted her and said: "Everything looks like that from afar. Just look at our house, it disappeared among the trees. I thought there is not so big house in the world as ours."

At this moment, Isag who was sitting on the cobblestones and listening to the Children began to speak.

- Don't brag! Don't boast. If your house is not seen from here, how it can be the biggest in the world? Once, I saw in the movie that there are such big houses in America, when a man raises his head to look it, his hat falls from his head. It is called skyscraper. When I grow up, I will build such skyscrapers in our village, don't you believe?

- I believe you. You can even take up this black stone.

- Of course, I can. Only if there were not starling's nestlings twittering in the nest on the ash tree's branch growing over the rock. Have you ever seen starling's nestlings?

- Why haven't I? I have even seen swallow's nestlings. There is a nest of swallow over our balcony. My grandmother says that it is not good to destroy the swallow, nightingale and pigeon's nest, because they will damn you.

- And turtle-dove.... There are plenty of turtle-doves in our cottage. They sing so pleasingly every morning...

- Yes, you are right; turtle-dove's nest shall not be destroyed either. It is also a holy bird.

- As to me, I think the nests of the live-being shall not be destroyed. Do you see that small ant? All day long it carries grain to its nest. They also have nests and families.

- I have read a story about ants. And I know "The Story of the King of Ants".

Pointing out the flowers grown among the cobblestones, Azada who was trifling with the ends of her long plaits, said:

"Friends, let's go to gather flowers. Do you see the valley? There are plenty of flowers there. I even do not speak about the fields near the gravel hill. There are so many spotted poppies in the fields, as if it is the sea of poppies."

Children began to run down the river's bank. Ildirim, who had gathered the cobbles in his pockets, threw them into the river while running.

The pair of quails hiding themselves among the stones started and flew towards the fields. Shafiga looking after the flying quails sighed:

-How lucky they are. They can fly anywhere they wish. I wonder if you can fly like birds or not?

Ildirim gazed at Shafiga with excitement and said:

"Why do you want to be a bird? Do you realize what will happen if you fly away? Just think about your mother for a while".

When the people grow up they leave their homes for distant cities like birds. For instance, Aunt Goncha. She lives alone. Some days ago, she was crying and mumbling as crazy:

-Ildirim, Elbrus, Sarkhan! Come here! See how many poppies, chamomiles are there. The voice of Khojaly children, who were in the poppy ocean till their belt, echoed everywhere. Zulfu, Adalat, Azada, Rahila, Isag, Servi were waving poppies in their hands like a flag. Trucks full of soldiers were seen on the highway dividing the fields into two. On seeing the trucks, children shouted "Hurrah" and run towards the way. When the trucks full of soldiers approached them, children threw flowers towards the soldiers. The soldiers raised their hands to seize the flowers in the air and were amusing. A bunch of flowers fell under the approaching truck and was trampled down. The asphalt became bloody red. It seemed as if the trampled flowers were breathing hardly. One of the flowers pierced into the barrel of a soldier's rifle. It looked like as though the rifle was blossomed. Children got afraid and wanted to run away when the blond soldier raised his rifle. But the soldier just took the flower from the barrel and stung the flower on his shirt. Throwing five-pointed star to children the soldier thanked them in Russian "spasibo, spasibo" (thank you, thank you) "rebyata, mi va ne zabudem" (Children, we will not forget you).

Crashing the five-pointed star in the air Sarkhan turned to Elbrus and asked:

"Hey, what does "spasibo" means?

"Spasibo" means "thank you". The soldier thanked you for the flowers and said that he would not forget us.

Since then, the children stood on the roadside and waited for soldiers' trucks and "Spasibo". The soldiers were training in the outskirts of Bozdagh (mountain). Shots were heard in the village. There were apple gardens on the other side of the highway. The by-passers were stupefied with the smell of yellow apricots, apples, pears in the garden. These lands once belonged to Khojaly noblemen Allahverdi bey and Gahraman

hey. The Soviet government misappropriated these lands and distributed to the Armenians. Now Armenians distilled and drank vodka from the age-old mulberry which belonged to our ancestors for hundred years. The Armenian guards kept watch over the every corner of the garden. If any child tried to enter the garden and was caught, God forbid, he would be severely punished. The Armenian guards were as fast as dogs. They wore bast sandals and walked among mulberry and apple trees as a shadow.

The children were tired and exhausted as they played the whole day in the fields. Besides, they were hungry. But they continued to wait trucks full of soldiers. At last, Isag could not stand and said:

- I do not know what about you, but I am dying of hunger. Damn their "spasibo".

- He looked at the flowers he picked and sighed: "What a pity! See how they have become withered". Azadeh joined the talk:

- Maybe, we will go to Aunt Sahar? She will bake bread in the oven.

Rahila agreed and said:

- Hey, there is nothing tasty as Aunt Sahar's hot oven bread, cheese and butter.

The children smelled the scent of the bread as soon as they entered the yard. Aunt Sahar was very glad in seeing them:

- Oh, my honey, how nice of you to visit me. Sit down here on these hassories. I'll make something for you.

Sahila, the glibbest among the girls, rushed and said:

- Aunt Sahar, could we help you? If you allow we'll sweep the yard, or wash the dishes.

- No way, I won't let you work. You played in the field all day long and got tired.

- We were gathering flowers for the soldiers. And they would give us five-pointed star and "spasibo". We waited for them so long but they did not come. At last, we decided to come here.

- Rahila was speaking and pulling the petals of the chamomile. Taking the last bread from the oven Aunt Sahar turned to the children:

- You do right thing, because those soldiers protect us from the enemies. My darlings, what you see now are nothing in comparison with old times. We used to work all day and night; sent grain to the front, and wove gloves and socks for soldiers at the war time. We gave our wedding rings, our money to the front in order to gain victory over the enemies. And these soldiers are their grandchildren. May God preserve them! They are serving afar from their native lands. If I knew when they were passing from here, I would invite them to fresh baked bread with sesames on. I'm also a mother... I take this to heart. Ah...

Children ate the newly-baked hot oven bread with cheese made in sheepskin, churn butter and cream with appetite. Rahila stood up and kissed Aunt Sahar from her cheek which got rouged from the heat of the oven:

- Thank you, aunty. By God! I have never eaten such tasty bread in my life, honestly.

- Then, visit me often. Come here when you play in the field and get tired. I'll make you such a "beshbarmag", that you will lick all your fingers.

- Aunty, what is "beshbarmag"?

- It's a dish.

The children met with Uncle Islam in the narrow path leading to the gate when were leaving Aunt Sahar's house. The children in chorus:

- Hello, Uncle Islam! They stood at attention as a soldier. Care in Uncle Islam's eyes and face disappeared with children's greeting.

- Hello, Where do you come from with bunches, my dears?

- We were gathering flowers for soldiers, then got hungry and visited Aunt Sahar.

- Yes, it's a sin to pass from here without tasting Aunt Sahar's hot oven bread. You did right thing. By the way, elder people always wait for someone. When someone visits them, it is something like giving a world to them. You see, we also were children once. Appreciate these days, my dear children. We passed through fire and flames. Today, we'll meet at the club and all participants of war will be there. Children asked with one mouth:

- Will uncle Khanlar be there too?

- Yes, my dears, Uncle Khanlar will be there as well.

- Atraba turned to the children and said:

- Children, did you hear? Uncle Khanlar will be there too. Probably, he will make a speech. Let's go to the club. The rest yelled all together:

- Let's go! Let's go!

The club was full of people. The curtain with yellow tassel was raised. The scene was bright as the windows were open. When black suited Uncle Bashir appeared on the scene, everybody applauded him. He invited veterans with garters and medals sitting in the front line to the scene.

Isag said enthusiastically <<http://azerdict.com/?s=enthusiastically>>:

- Children, do you see how many men from our village fought against the Germans. I heard when my grandfather Behbud talked. Uncle Khanlar returned to the village many years later. Many people thought him to be dead. But he returned safe and sound. Atraba asked Isag with great interest:

- Then, why does Uncle Khanlar have not orders?

Isag shrug his shoulders and said:

- I haven't got the faintest idea about it... Let's ask him, when he'll leave the club.

There was a strange silence in the club. Everybody was listening attentively to the veterans. Those who made speech repeated the name of Stalin very often. Uncle Umidyar's speech pleased everyone's heart:

- Hey gentlemen, the leader shall go in front of people like Stalin.

Germans reached to couple kilometers of Moscow. But Stalin did not leave Kremlin. He was the brave heart. That is why, we won the war. Soldiers were moving towards the bullets with courage saying "za-Stalina" (for Stalin), "Za rodinu" (for motherland).

After Umidyar finished his speech everybody applauded him. Children who climbed to the window jumped to the floor:

- Hurrah! Long live our Uncle Umidyar!

"Za rodinu" (for motherland), "Za Uncle Umidyar" (for Uncle Umidyar).

There was light on the faces of the crowd coming from the club. It seemed like the war has already been finished. One of the children hinted:

- Uncle Umidyar could be a good actor. His voice resembles to one actor I saw on TV.

When Atraba saw Uncle Khanlar, she:

- Children, see Uncle Khanlar came out, - said and went towards him.

Sarkhan addressed to Uncle Khanlar:

- Uncle Khanlar, we have been talking about you.

- Really? What have you been talking about me?

- Children are interested:

Why do not you have a star? You also fought against Fascists, yeh?

- Yes, I fought. However... Uncle Khanlar paused a little. He got sad:

- Children, I was taken a captive that is why, I do not have any medal. Who will give garter or medal to the captive one?!

Grievous speech of Uncle Khanlar impressed the children. They kept silence as though they were guilty in his captivity and not getting the star. Silence was broken with upset voice of Uncle Khanlar:

- My captive life began in Germany. When Germans captured me, I was seriously wounded. When I opened my eyes I saw armed German soldiers. I was taken to the hospital. Later, I was kept in the prison camp near Germany. We suffered much. One day they took us and asked "Who wants to return to the motherland, step forward." I wanted to step, but Mukhtar from Aghdam did not let me and whispered:

"What are you doing, are you crazy, they are cheating" - I interrupted him and said:

"Mukhtar, it does not matter what will happen, if I am going to die, and then I prefer to die in my motherland." Those who negotiated with Germans were in civil clothes. Mukhtar and I stepped forward. We - forty men were taken in covered trucks to the port. We were shipped. My eyes were filled with tears when I saw the sea. It was dark when we reached the coast. We were taken to a silent place with trucks. There was nobody, only black carriages. We were mocked at. We all were boarded to the

goods vans and were exiled to Siberia where cold penetrated to the marrow. As we were in light clothes, some of our friends could not bear the cold and died. Only God knows what I witnessed in frosty Siberia. I buried some of my friends. People were dying as mosquitoes. God damn those who started the war.

Uncle Khanlar grumbling went away. The children went to homes, as it was night. Uncle Khanlar's bitter life made Servi very upset. Aunt Tamasha hinted her when her granddaughter entered the yard disappointed.

- What's wrong with you? Why are you so gloomy, Sarish?

- I listened to old Uncle Khanlar's story and got upset.

- Eh, Khanlar k did not give up his habit to upset the people. He shall be told why he disappoints children? Come here, my dear.

Old Tamasha gathered her long skirts in her hands, bended to mulberry, and then palmed the trunk of the tree:

- Once, we were young as well. When I farewell your grandfather Museyib to the war, we were standing under this tree. He told me that he will be back. This mulberry and I grew older, but your grandfather Museyib did not return. I waited him so many years. Years took away my two of children as well. Your father worked at the collective farm. And he died as well. His funeral was also here, under this mulberry tree. Old Tamasha could not cry anymore, tears in her eyes dried. She palmed old mulberry tree and spoke. It was like as if she speaks with mulberry tree.

- "Eh Museyib, why did not you keep your promise?"

Servi touched her grandmother's sore spot. Till that day she did not feel how her grandmother has been suffering. She also got touchy about his father's death. When her father died, Servi was a kid. But she remembered her father's voice, and how her father stroked her hairs.

Old Tamasha: "I wish those will never come back again", said and lost into silence.

Servi's mother milked cow and sang in a few meters away from them. Both cow and calf was charmed with her song. Khojaly nights were very strange. The sky was full of

stars as it is in the stories. Servi's bed was near the window. She glazed stars and remembered her grandmother's word: "Everyone was star in the sky. When someone dies, his star turns off". Suddenly, a star felt. Servi chilled a little. "I wonder who died now?!"

In the morning, Servi went to visit her friend of childhood Azada. Seeing Servi at the wooden door, Azada gladdened:

- How nice of you to come, otherwise, I would leave without seeing you.

Azada's grandmother Sayali woke up early in the morning as usual. She was cutting the apples into pieces in the pan, and was singing a song. Azada held Servi's hand and whispered:

"Let's go to the house-top, there are many dried apples and pears. Let's take pocketful dried fruit. You will give them to the children on the way."

The house-top was full of dried fruits. Servi feathered her nest with dried fruits and turned to Azada:

- Will your grandmother be cross with you?

- Azada smiled:

- Don't worry, she won't say anything. Anyway, she gives all these dried fruits to the children in winter. You took your share. Do not ask in winter, Ok?

Servi seized her friend's hand and said:

I will ask your share.

You are glutton!

I was joking.

Girls marched off, but suddenly heard the creak of old Hassan's cart and stopped. Coming from the by-street, the cart came towards them. The trail of the cart was seen on the road apparently. When the cart approached to the girls, old Hassan stopped it:

Hey, naps, where are you going early in the morning?

We are playing Uncle Hassan - girls replied at the same time.

Let's get on the phaeton, I will carry you.

Uncle Hassan seized Servi and Azada's hand and set them on the phaeton.

- Do not wound your legs. I have chopped firewood today. There was a nice smell of feather grass coming from the cart. Uncle Hassan used to go the field to gather grass early in the morning before sunrise, and returned only at the sun set. Due to the creaks of his cart, everybody knew that uncle Hassan had been coming. If he was in good mood, he used to hum the song "Cart-man". Nobody heard this song before. Uncle Hassan told everybody that he heard this song from his grandfather. And his grandfather learned the song from his grandfather.

Cart-man, cart-man
My heart is whining heavily.
I do not have either mother or father,
Or sister who will wipe my tears,
Hey, cart-man cart-man.

Uncle Hassan sang so grievously that even horse was listening to him. Though the song was finished, there was silence. When they reached to the hill, old Hassan helped the girls to get out of the cart and said smiling:

- We will continue in the evening, OK?

The girls chorused:

- OK, Uncle Hassan!

The girls returned in dusty way. Servi seized her friends hand and said:

- You are leaving today!

- My grandfather will come in the afternoon. We will pack in our bags till he comes. Let's go and sit in our yard. Then you will see me off. Servi liked Azada very much. They played together the whole summer, when Azada came to village. Now she was returning to their home in the city. Servi did not want her to go. Once she asked Azada: "Why do not you want to stay here?" The question hurt Azada and she said: "You think that I do not want to stay here? But my father does not let me. He says I have to go to the school. But do not worry, I will come next year. I will never forget you."

The girls started to swing under cherry tree. Servi was singing "Cherry" song and was swinging Azada:

I cherish you like this,
I wait you like this,
Hey, cherry, her cherry,
The beauty of our garden,
Hey, cherry, her cherry
With red cheeks.

Azada said smilingly:

- My darling, how nice you sing. And your cheeks are as red as cherries. Someone said from the home:

- Hey, children, come and eat meal...

The girls washed their hands and sat at the table. Pleasant smell of dovga (national meal) with water mint came from the kitchen. Grandmother Sayali stroked Azada's hair:

- Do you think you will taste my water mint dovga in the city?

- No, you will not. I have planted it with my hands. With these horny hands. Will you remember your granny?

Grandmother Sayali wiped her tears with the edge of her kerchief.

- I always feel myself better when you come. But when you leave me, I feel myself bored and helpless.

- We are not leaving you forever, we will come in summer - Azada said and hugged her grandmother.

- You will come, of course. But I do not think your grandmother will be safe and sound then. The life is merciless and predictable, my honey!

Grandmother Sayali sniffed as a child. Suddenly, Azada's grandfather Gasim's voice was heard behind the fence:

- Are you ready?

- We are ready, grandpa, we are ready.

Azada hugged her granny and kissed her. Then she said good-bye to Servi. She presented her doll to her and said:

- Keep it for me. When you will sleep in the nights, keep it by your side, and you will consider me sleeping with you.

Aunt Mahiza and uncle Khosrov said good-bye to all and holding Azada's hand get on the car. When car started to move, grandmother Sayali threw a jug of water behind them and said:

- May God save you! When Servi returned home, she was very tired. Playing with hair of her doll she mumbled: "Why do people leave their homes?"

Her mother was milking a cow. Seeing that her daughter speaks with herself, she asked: "Honey, why do you mumble? Have anything happened?"

- Aunt Mahiza and her family went to Sumgait. Azada did not want to go. And aunt Mahiza did not want to go as well. She was upset.

- Of course, they are. How do you think? Even birds do not leave their nests: I would never change the bitter smoke of my father's house with luxury of the world. There is a saying: "East or West, home is best". Is there any paradise except your motherland where you have born and grown up? Let it be, Khojaly. - Mother Ruzga opened the rope and let the calf to come near her mother. The cow began to lick her calf.

- Do you see, even animal does not want to be away from her youngster. The motherland is different.

... Summer was ending. Children who played on the hills, gardens, riverside, in the fields full of flowers got tanned and became taller. The roads stretching to the school was covered with pure white snow, and was full of boys and girls with flowers in their hands. For the most of them it was their first day at school. The schoolchildren hand in hand followed their teacher to the classrooms. After entering Servi looked back and her mother smiled and waved her as if saying to be courageous and not to be scared. She fearfully followed the children into the class. After placing them the teacher turned

over the pages of the register. Then she turned to the children:

Children, this is the first time you entered the school. The new world is opened in front of your eyes. Every day by studying and learning you will love a lot this native land - our motherland Azerbaijan. You will be proud of being children of this holy land - Karabakh, Khojaly where you were born. Now I write this date on the board. Then taking the chalk she wrote on the blackboard the words which were mysterious for Servi till that day: September 1, 1967. Although all students knew each other, seemed like in this mysterious, magical room they see and hear their names for the first time. As the teacher spelled their names they stood up with a fear in eyes and watched around, then sat down silently in their places. As if they were not those children who climbed the stones and mountains, who swam in the rivers in roar.

Then teacher Fizza turned to the children:

- And now open your "Alphabet" and listen to me attentively. From this day we start to write letters and learn them. What is the first letter? "A". Now we all repeat together. Which is our first letter?

All children said "A". Teacher Fizza's soft, calm and mild voice encouraged the children: "Well done!"

Now who can say why the alphabet starts with letter "A"?

Children looked at each other. Teacher Fizza turned to Servi:

Servi, tell me who do you love the most in life?

Servi whispered timidly: - My mother.

Then?

Then... Then?

The little girl was as if struck with lightning:

What about your father?

Teacher, she doesn't have a father, - said one of the children.

Teacher Fizza sleeked down Servi's hair. I don't have father either, but I do not forget him and always honor him. Servi's father was one of respectful, decent and unforgettable persons. He left behind pleasant memories. It means that person is alive.

Thus, the "Alphabet" starts with father and mother- our dearest ones. Why? Since our mothers and fathers are those who bring us to the world and make us to love the world. At the end of the lesson teacher Fizza addressed to the children:

Children along with studying our lessons we have to learn about birth place and its history. Therefore we will often take you to the excursions.

The first day of September was unforgettable for Khojaly children. All along the way Servi, holding by her mother's hand, praised teacher Fizza. I will be as teacher Fizza when I grow older. Mother Rafiga was happy to see her daughter got attached to school from the very first day and talked non-stop about her teacher Fizza. So the future of her child who she caressed and cherished day and night will be fine. She prayed to God in heart. "Oh, Almighty! May you realize the dreams and wishes of all children, including mine."

Rafiga did not have happy life. The early death of her husband seems cut her wings. But she did not want her child to mention her lost. She was afraid that her daughter would grow as faint-hearted and she would have doubts, and now caressing her daughter's light - brown hairs and accompanying her to school, she was thinking of previous years, about her dreams related to her daughter.

Once a week, teacher Fizza was taking the children to the historical places of Khojaly. Generally, children knew these places very well. But looking through the eyes of teacher they seemed to see, for the first time, this stone, rock, field, meadow, the Khojaly and Iisu Rivers that they crossed every day. Teacher Fizza loved a lot the lessons she taught. As grandmother Sayali used to say, when she talked she mesmerized the person. Once in a hard winter day - on February, she took the children for a walk to the riverside. Suddenly she saw pure white flowers that punched the snow hill with their petals and came out:

Children look at the primrose. You see the strength and courage of this tiny flower. Fighting the cold and the frost it informs about upcoming spring.

Teacher, may I pick it? - one of the children said:

No, if we pull it up it will melt in our hands. Let it stay like that. It is also lively.

After the words of teacher Fizza children did not touch the primrose.

Teacher Fizza was very sensitive. Her childhood coincided with the war period. Each time when there was a talk about war she got frail and her eyes filled with tears. Her three brothers did not return from the war. Her newly married brother Malik was struck by thunder. Teacher Fizza remained as the only child of her family. Looks like children wished to become older soon. They gazed the high school pupils with envy. Once Baylar, who was 2 classes older than Servi, entered the classroom and addressed to the children:

Children, learn by heart this statement in order to join the Komsomol. I will ask you tomorrow.

The children spent the sleepless night in implementing the task given by Baylar, the secretary of the School Komsomol Organization. After two days Baylar took the children to Khankandi. A red sign was fasten on the collar of the children who joined the Komsomol. Making them stand in a row Baylar declared: Since today you are not a child anymore. Behave well and learn your lessons with diligence. Let the others hold you up as an example.

Later Baylar invited the children to one of the city cafes. He paid himself. When the children refused he said that he invited them as he was accepted to Komsomol.

Baylar was the son of Rashid, the driver. Although his father was not rich, he was very generous and lavish person. As he was the only brother of two sisters, everybody swore on his honor. After graduation from school Baylar studied at Leningrad University. Everybody was talking about him in Khojaly. After returning to the village Shabbuseyn was the first who congratulated the children who joined the Komsomol. Shabbuseyn was from the West Azerbaijan. They were evicted from their native lands. He did not go to other place but came to Khojaly.

These places resemble our land - he said. He had big family. Together with his wife.

Indeed he worked from dawn till sunset and they were bringing up their children honestly. Shabbuseyn was deep in thought... He grieved for his country. In the end he

got sick. Day and night his wife looked after him. Shahhuseyn used to say: "My dear as long as the Russian meddles in, the Armenian will not calm down". Shahhuseyn died with longing for motherland. But his well-treated children did not disappoint him. Later one of his sons will become head of Khojaly Executive Board, his strong cousins Aliyar, Elshad, Rovshan, Sayavush will be the victims of Armenians' massacre.

Every day the schoolmates of Servi were going to the library and asked green-eyed, beautiful aunt Nanagiz for books to read. Nanagiz loved Servi very much. She always told her to read a lot. The one who reads a lot has rich world and his speech improves. Aunt Nanagiz had a very beautiful yard covered with flowers.

As it was summer, Azade came to village. Servi was very happy with this news. They would spend summer together. Aunt Rana sent Servi and her sister to the spring to bring water. Seeing a pile of books in front of Ramil and Shirin, who were arguing under huge mulberry tree, Servi got surprised: "Where did they buy these books? How nice books are they. We do not have such books in our library." Both Ramil and Shirin were preparing for exams to the university. Both of them decided to be actor. They were active members of school drama circle. They played the leading role in "Vagif" drama. Years will pass, and life way of these two Children, who wished to be actor, will be parted. Shirin will become professional military, and Ramil will be lawyer. Their teachers, friends, relatives will be proud of these two generals. Later, Shirin will become, the National Hero of Azerbaijan. These two children envied the youth, who left the village long time ago, as though they were main heroes of the literary works. Gasim's daughter Ofeliya khanim was first graduate of Baku State University from Khojaly. The son of Uncle Alish studied at the faculty of a cinema producer. They had such a beautiful garden that Servi and other children always looked there with great admiration. Every time when Alfi came to village, the children asked him to shoot them at the film. And he already promised to all children of the village that he will shoot them at the film. However, Alfi's life was as short as life of prisoners. Now his daughter Aygel says that she will be cinema-producer as her father and will shoot film on pleasant days of Khojaly. Old Gasim's son Mubariz always wore black and elegant

suits and fired the hearts of the girls with his smart look. Later, he graduated the Medical University, and taught lessons at the university. Mubariz's brother Eldaniz returned to village after graduating the Medical University. Those days, everyone in the village was happy that at last there is any professional doctor in the village. Till him, there was medical attendant Old Ilyas treated the patients of three big villages all day and night. Later, Uncle Aghalar's son doctor Mammad also saved many people from the death. After many years, Mubariz became well-known doctor of medicine, and became teacher of the Medical University. News was spread that a new teacher, a teacher of German language is coming to the school. The children always awaited the arrival of a new teacher with great interest. This time, the new teacher was Uncle Savalan's son Yusif. We greeted children in German language "Guten Tag" as soon as he entered to the classroom. The children also greeted him in German language. Sometimes, Yusif teacher had conflict with the relatives of those who died during the war. However, Yusif had never lost his patient and said "I teach to the language of great German nation".

Mother Rafiga heard voice when she wanted to enter house after giving grain to the chickens. She suddenly felt cold. She was afraid of bad news. This sound was similar with cry that she has heard on the death of her husband several years ago.... It was one of hot summer days. Rafiga asked her daughter to go out to see what that voice was. Servi went out and asked Aunt Adila who was passing by at that moment. Uncle Jamal and his son had a car accident while passing the road. Both of them died tragically. This news shocked the village. Everybody knew Uncle Jamal as benevolent, fine, and kind man. That day, aunt Maruza lost her two relatives. She grieved for them, but found her love in her only son Elman. Elman was appointed as a director to Khojaly secondary school. He knew how to behavior with children and the elders. Later, he was appointed as chairman of Khojaly City Board and then executive head of Khojaly region.

It was last day in the secondary school. The pupils finishing the school were both happy and sad. How fast have these ten years passed? It was the most serious grief for

Servi to leave Khojaly. How will she accustomed to city life? Like butterfly, she used to play in field among flowers, but now she had to go to city. Mostly, her mother Rafiga encouraged her: "It is not forever. You will come back after graduating the university". Actually, it was as her mother said. She studied at the Pedagogical University for five years and these years have passed as a story. News was spread at the school where Servi studied. A new teacher is coming to Khojaly. When Servi entered to the classroom, old teacher Fizza remembered her words: "Tomorrow, you will replace us, so try to be a professional of your work, and love it. If you do not like your work, you will never achieve success."

- Hello, pupil!

- Hello.

Servi frightened with this voice. She was very happy. It was first time that she will teach children.

- We will have an excursion to sightseeing of Khojaly beginning from this week. Are you ready?

- Yes!

Teacher Servi, teacher Servi!

Servi turned and looked to Mahir sitting in the last row. Seeing interested eyes of his teacher, Mahir asked her:

- Teacher, there are many places to see in our village. Will you speak about those places as well?

- Of course, children. Our village has deep history. Try to learn the history of your land. The best way of this is to have a trip to these areas.

- Teacher, people say that there was ancient tombstone at the bottom of the village, but Armenians had broken and taken it with themselves. Is it right?

Servi was shocked with Matin's question. She also was angry with Armenians deed. They, really, broke the ancient tombstone and took with themselves. Now, she was thinking how to answer to Matin's question. She felt herself guilty in Armenians' deed. These stones which were fame and sign of our ancients shook everybody. It was

already several days that there were meetings in Khankandi and people shouting "Miatsum, Miatsum" (unification) became savage. Tension was felt in neighbor villages of Garabagh. Tension in the region and words of elders in the village made Servi to understand that the situation in the village is not good. She kept her fear inside herself. Now, she was very anxious about the children, women, and elders living here. Armenians lying in ambush took people hostage and killed innocent Azerbaijanis. Still, the access and egress was available. Everybody looked to the helicopters landing to the airport with hope. The only hope of Khojaly people who were blockaded from all side by the enemies was air. Everybody was looking to air and waiting for the helicopter.

Servi read the newspapers which were brought by helicopter without stopping. Her articles were published in some of these newspapers. This teacher of literature was also known as an author of sad and rebellious articles. Armenians were aware of these articles as well. Servi's article on Zori Balayan "Letter to Disgraced Zori Balayan who made strength and disaster a flag in his hand" made Armenians very angry. Armenians wanted to take vengeance on this brave Khojalian girl. Servi was aware about this. She knew that Armenians want to kill her as they did it with Salatin. However, she lived with hope. Her mother was very anxious about her. Many times, she asked her to leave Khojaly with helicopters:

- My dear daughter, this is mother's heart, I feel something will happen. I worry about you. Maybe, we will stay here, and you will fly to city. Servi sneaked her mother's white hairs and said tenderly:

- Mother, what do you say? Will I leave my students, grave of my father and grandfather here, and go to city? And if I go, what the people will think?

Her mother knew her well. She knew that it will be difficult to make her to agree with her mother. Servi thought about her mother as well. She was also very anxious about her mother. Servi felt the coming disaster but did not speak about that. While looking in herself in the mirror and seeing white hairs, she wanted to cry. Now, the theme of the lessons was not same as it was once. She could read only one question

from the eyes of the children: "Teacher, what will happen with us?"

Though, the school director did not let her, she took the children to meet with OMON (Special Designation Police Detachment), volunteer detachments coming from Baku, and brave soldiers. Commander of this detachment Agil Guliyev thought these children to shoot from the arms. The girls' interest to military made Servi happy. She could not sleep until midnight. She began to write diary in recent days.

She was upset when she found her diary she wrote during secondary school among her mother's old letters. Khojaly children, mentioned in this diary, were far away. There was dark red rose picture drawn on the cover of the diary made from striped copybook. Though the cover of the copybook faded, the rose drawn over it kept its color and smell. Servi brought the copybook nearer as if wanted to smell the roses. She heard the voice of children used to run and play in tulip fields. Those soldiers, whom they once gave flowers, now together with Armenian soldiers fired them. Now, Servi realized the ironical face hidden behind that "spasibo" (thanks). "Oh my God, how innocent, poor, na?ve children we were. Whom we believed? Oh my God."

Servi smoothed the rose petals dried in the copybook. Her whisper shook the flower, "I would not name you as flower; the flower's life is very short". Her mother was anxious about her. Though it was midnight, the light of her room was not turned off. Servi was preparing her lessons for tomorrow. She loved her students, and her students felt her love and kindness. Servi was very sorry for Gumral. Armenians killed her mother savagely when she returned from Shusha. Gumral and her younger sister were crying. Servi hugged her and cried as well. Gumral's curly hair was wet from her tears. Gumral was like Servi's own child. While hugging Gumral, Servi remembered her mother's word: "mother's sweet, mother's beloved". Servi, who never bore people's leaving from Khojaly, now understand why women, children were leaving their motherland, Khojaly girls, women were castle of honor. They did not leave their houses, homes till the end. However, now everybody, even Servi herself wanted all children, women to run away from this blockage safe and sound. But she herself wanted to stay in Khojaly. She wanted to protect Khojaly till the end. The wounded

soldiers from Agil Guliyev's troop, the death of Ilgar broke the hope of everyone. Agil Guliyev was seriously wounded.

Everybody longed for the arrival of the helicopter. All were in silence. Even Khojaly River was silent. Birds stopped to fly. On 13th of February, 1992, the last helicopter fled to Khojaly. It was possible to take about 300 people from Khojaly by MI-26 transport helicopter. That day was Servi's mother's birthday. Servi thought that the biggest gift to her mother will be her leave from Khojaly. As soon as the helicopter landed on that cold February day, people run toward it. It is difficult to describe that horror and wildness with simple words. Servi was helpless in front of this crowd. She tried much but could not get her mother on the helicopter. Suddenly, she realized herself in the helicopter. Servi wanted to shout. She could not see her mother who was still out of board. Servi hardly broke the crowd and reached to the helicopter's door. She stretched out her hand, however, could not reach to her mother. She could not breathe and speak. Suddenly, the propellers of the helicopter started to rotate. Servi's hope was empty. She burst out sobbing. As helicopter fled up, the people down were very small like a button. At this moment, she saw her mother who opened her scarf and waved to her. Her mother was smiling, she was happy. At last, her daughter was safe. Many months, she tried to send her daughter to city, and now God saved her. But Servi blamed herself. She could not save her mother. However, she walked all battalions in Aghdam with her fellow-villagers and asked them to open roads to Khojaly. She asked Qatir-Mammad, Allahverdi Baghirov for help. But she achieved nothing.

Sky was also mournful after the last helicopter. Grey clouds in the sky informed about the coming disaster, horror. Servi spoke with her mother last time when she was in Aghdam. She cheered up her mother saying that roads to Khojaly will be opened sooner. But unfortunately, the roads to Khojaly were not opened. Night from 25th February to 26 February was very cold. The fields were covered with snow. There was very nice landscape. Suddenly, everything around was changed. It was terrible to see shadows of people running from the fires. Barefooted, bareheaded women, children, elders were mixed up. Bloody Armenians together with 366th Russian regiment decided to punish

barefooted Khojaly people mercilessly. There was a group of women. These women were widow and found shelter in their children. They waited what actions will the soldier of self-defense battalion Zohra take. Zohra thought that the only way of escape from village was through the village. However, dark, frosty night draw them into the trap of the death. Armenians lied in ambush in every access and egress of the village and left open only this way. But there was a trap in the forest as well; however, villagers were unaware about this. As soon as they people reached to the hill, Armenians opened fire to the people. All were swaddled to their blood. Armenians pierced the eyes of the dead bodies with bayonets, cut their noses, ears, and pierced their bodies. Wounded people who lost their speech could not find time to moan. Armenians thirsty to blood fired to every shadow they saw, approached to dead bodies and took their rings, earrings. Servi's mother was heavily walking toward the depth of the forest with other group. Aziz, the daughter-in-law of aunt Minaya, was walking next to her. She told Aziz very often: "Don't be afraid, my child. God is merciful. We will reach to Aghdam. My daughter is waiting for me there. My daughter is now very anxious about me". Cold weather penetrated to the marrow of the people. People sensed the horror waiting for them in the darkness of the night:

Someone said: Let's go to Boz (Grey) mountain! Other voice was whispered:

- No, it would be better to go to the Katik Forest. Old Tamasha was walking hardly with her sons Rasif, Vasif. Sudden bullet laid Rasif down. His mother approached to her son on her hands and knees:

- I wish bullet wounded you would wound me, my dear son! - said and cried bitterly. Her tears were as if glass fragments cutting her heart. She put her frozen hands to her sons bloody wound:

- May your mother die, Rasif!

Rasif opened his eyes hardly:

- My mother, I am dying. Do not stay here. Vasif, take mother and try to run and save your souls. Run away from there, hurry up!

- How can I leave you here in this forest? Old Tamasha held his sons leg and Vasif seized his head and they brought Rasif's body under the tree. To protect Rasif's body

from the animals, they covered his body with branches, and continued their way with tears. Mother Rafiga moaned:

May God save us; I hope enemies will not find us! I would die rather than to be taken as hostage. Aunt Nurida was running toward Aghdam with her son Sakhavat's dead body on her shoulders. When she put down her son's corpse in Aghdam mosque, the akhund could not find word to say. He just said that he had never seen just horror, such wildness. Armenians stood at the edge of the forest and fired recklessly. Many people were the victim of these fires. There was lake from blood on the snow. Servi's mother was very tired and could not walk anymore. And sudden fire also laid Servi's mother on ground. She felt on her knees as an oak tree struck by lightning. She could not say a single word. Servi was waiting her mother in Aghdam. First group coming from Khojaly was seen from Abdal Gulabli village. Servi was waiting for her mother with four eyes. She tried to find her mother among the arrived group. At this moment, ten years old boy who lost his mother, brother and sister in Khojaly, hugged Servi and cried. It is strange, sometimes, the death becomes very simple. Other days, whole world would complain bitterly. But now, everybody kept silence. As though fury, revenge feelings against the enemies drained the tears. Servi's eyes were looking for the children, whom she taught in Khojaly, among the people arriving to Aghdam. Most of them were wounded, frozen, died or was taken hostage. Aunt Nurida who brought her son's dead body on her shoulders went mad because of her grief and danced.

My better years have gone away; my garden with flowers has faded.

Hey people, listen to my words, I have lost my only pillar, my only son.

Samim showing her frozen hands cried:

I closed my mother's father's sister's eyes with these hands, oh my God! I wish I would not witness this day!

Servi's eyes met with Elman teacher's eyes. He was stood as a statue next to her mother's dead body. As though, his stooped. His mother Maruza was very beautiful, nice and kind woman; Khojaly children looked to Aunt Maruza admirably. She called Khojaly people not to leave the village. Aunt Maruza encountered with enemies' fire in

Katik Forest. Her corpse was brought to Aghdam together with Servi's mother's dead body. Everybody called Maruza's father as Ali's son Mahammad. That day, Ali's son Mahammad's spirit trembled as well. Aunt Maruza's wish was not realized. She was not buried near her son. That day, aunt Maruza's spirit joined her father's, husband's, son's spirit.

The brother-in-law of Ali's son Mahammad Gulu was killed by Armenians on other side of the forest. His wife Uruza cried for help and said: May my father, grandmother beseech you, eh Gulu. How I will take you? Her husband Gulu hardly said: - Go, Uruza, go away. First chairman of collective-farm in Khojaly who lost his two brothers in the Great Patriotic War uncle Bashir's son Rza was also killed by Armenians.

The yard of Aghdam mosque was full with people. Women were scratching their faces and recited elegies. There was emptiness in Servi's heart, after her mothers and students death. This voice made Servi crazy. She wanted to cry but could not. She just whispered with fury:

- My Khojaly, my motherland where I born and grew up, the part of my land, the wound of my heart, land where my relatives, darlings were born and grew up, land which is watered with blood of my mother, destroyed land, fired and ruined land where only owls are howl, land which will be mentioned in elegies! How your days are passing now without us?

Who we are without you? We were left from our land. We could not protect you. Do not forgive us! We do not live, we are suffering, and we are aching without you as a mother who is far off from her children. Now we are alone with your bloody nights. We are as alone as you are alone with your grief. We dream you in blood. Why have you embed in my mind in blood and show? Let me speak about that day, let people to describe that day. It was winter. Everywhere was covered with snow. No, no, it was bloody snow. Have you ever seen red snow? These are bloody shirts of our relatives. The aching place of these bloody shirts is in the top of our hearts.

The soldiers whom Atraba once threw flowers shot her sister Malabat. That night Malabat lost her husband Tapdig and her daughter Nazakat whose "Alphabet" was

left unfinished. The Armenians wearing sandals who were the servants of Ahmad bay, the son of Jafar bay, slaughtered his children. Malabat buried two close persons on her birthday. And Isaac's two children turned to frozen ice statues in the middle of forest Katik. Elbrus was fated to drag the dead body of his mother aunt Sahar in the snowy fields. Safyar's son Museyib, one of those who wanted to return the people of Khojaly to Khojaly after it was burnt in 1905-1918 years, was killed. It was the third time that Khojaly was burnt to ashes. It was the third time that the people of Khojaly settled below Dashbulag were slaughtered. Museyib, son of Safyar, was killed as well. Awarded with medals and orders after the war, Ali was ruthlessly killed by the Armenians. Aunt Sakina could bring only the orders and medals of her husband. Caressing the orders and the medals she was as if catching the scent of her husband and reciting the elegy.

The bitter numbers left for us after the night from February 25 to 26 in 1992: 613 people were fell for faith, 1725 people were captivated, 230 families lost their parents, and 8 families were totally killed. Among those who were killed 106 are women, 62 are children, 80 are the old. 130 children lost 1 of their parents, 25 children lost both parents. The destiny of 150 people is unknown.

My native, lonely village possessing wandering and orphanage fortune as me, I want to cry out about your bitter destiny to the deaf world:

Hey those who support blind-minded Armenians and stir them up against us as the dogs! You, the universal criminals who pierced the eyes of innocent babies, women and the old with bayonets, laid the hot samovar over the back of the pregnant women; cut the breast of women feeding their babies; and who filled the wells and water pipes with the people and threw stones at them and welded them. Do you defend this insane nation - the Armenians? So you are also blood-suckers, once you will be judged together with the swarms of Armenians who you support at the court of mankind!

Khojaly died, but did not bend, did not fall or did not become a traitor. It was debated as thousand years old plane that was struck by thunder. The revenge is never late. I trust the vow of the sons who will revenge for you. I will never forget the dead

body of my mother on the snowy, icy forests. If I forget, all my life and substance will burn.

My martyr village, my martyr Khojaly! My motherland where the spirit of martyr wanders around! We will return to our motherland even as wandering spirits. When our weapons are sharpened, when the land fire is burnt in our hearts, when our bodies are burnt...

I would like to ask those who colored pages of my history with blood:

- Hey, you, who are thirsty for human blood! Who gave birth to you? Devil or Satan?

I write down my grief on papers, and the papers cry. Children of Khojaly resembled the primroses trying to free themselves from the snow in the blood. I taught them, I cherished them. I was a lantern on the dream path of these children, neat as white snow and pure hearted, who were the future of my country. Those bloody primroses, the ice statues of frozen children in those snowy, icy forests are in my heart. I am the sigh, the moan, the incessant and continuous call of Khojaly wandering on the earth as mournful clouds!

Servi who was waiting for her mother, relatives, fellow-villagers at the 'Abdal Gulabli forest of Aghdam, could not see her mother among the approaching people. She wanted to bawl, but could not. Her mother's corpse full of holes from the bloody Armenians shots was lying in the depth of the forest. Servi herself was standing in the snow and water, but did not feel that. There was only cry of the orphan in her lips, eyes and heart.

Bending to the hundred-years old plane tree, Servi became a statue in front of this feeling, emotion and cry. It was cold February day. It was snowing and people were grieving.

Ant-274210

baki - 2013